

Š T Ú D I E

BRANISLAV VARSÍK

VZNIK A ROZVOJ MIEST NA SLOVENSKU V 13. A 14. STOR.¹

Staroveké mestá po páde Ríše západorímskej upadli, ako upadol postupne aj obchod v západnej Európe. Najväčší úpadok obchodu v západnej Európe nastal však až v 9. stor., keď Arabi ovládli Stredozemné more a keď Normani zničili aj mnohé kraje v západnej Európe. Feudálne hospodárstvo bolo v tomto období úpadku miest a obchodu hospodárstvom naturálneho typu. Na feudálnom panstve sa pracovalo prevažne pre vlastnú potrebu a feudálne panstvo malo nielen poddaných, ktorí obrábali pôdu, ale aj remeselníkov na dedinách, ako boli kováči, tesári, hrnčiari a pod. Obchod bol v týchto časoch slabý, zväčša sa dovážali iba prepychové tovary pre potrebu feudálov a bol v rukách cestujúcich obchodníkov, najmä Židov. Nebolo tu obchodníkov z povolania, ktorí by bývali v mestách.

Remeslo sa však rozvíjalo v rámci feudálneho panstva len do istého času, hoci ďalší vývin remesla si vyžadoval rozšírenie výroby aj za hranice feudálneho veľkostatku, vyžadoval teda rozvoj vnútorného trhu. Takto sa začal proces oddeľovania remesla od poľnohospodárstva a remeselníci sa začali usadzovať na dôležitých miestach, ako boli križovatky starých obchodných ciest, prechody na riekach, pod dôležitými hradmi a pod múrami biskupských sídiel; často to bolo na priestoroch starých miest, ktoré v predošlých časoch upadli a vyludnili sa. Na týchto miestach vzniká už odborná remeselná výroba a remeselníci vyrábajú už pre trh. Aj obchod po veľkom úpadku začína už v 10. stor. oživovať, pravda, najprv v Benátkach a Lombardii, ale v 11. stor. vzráha sa už aj vo Flandrách a na priľahlých územiach západnej Európy. Obchodníci sa začínajú tak isto usadzovať na podobných dôležitých miestach a vznikajú aj osobitné kupecké osady.

Takéto osady remeselníkov a obchodníkov na dôležitých miestach získavajú význačné privilégia a samosprávu a vznikajú z nich stredoveké mestá. Takéto mestá vznikajú tak na priestoroch starých upadnutých miest, ktoré vlastne len oživujú, ako aj na priestoroch, kde predtým nikdy mesto nebolo. Stredo-

¹ Tento príspevok bol vo svojom jadre prednesený vo februári 1957 v rámci Ludovej univerzity v Bratislave.

veké mestá sa začali ešte najskôr rozvíjať v Taliansku, kde predsa len zostali isté zvyšky mestského života z rímskych čias, ale od konca 11. stor. sa už rozvíjajú mestá aj vo Flandrách a v severnom Francúzsku. Ba odtiaľto potom prechádza v 12. stor. aj rozvoj miest za Rýn, do Nemecka a konečne v dôsledku kolonizácie smerom na východ v druhej polovici 12. stor. a najmä v 13. stor. začínajú vznikáť a rozmáhajú sa aj mestá v strednej a východnej Európe.

1. VZNIK A POČIATKY MIEST NA SLOVENSKU V 13. STOR.

Územie Slovenska sa po páde Veľkomoravskej ríše dostalo do veľmi ťažkej situácie. Samostatný štátny život tu zanikol a Slovensko sa stalo predmetom záujmu svojich susedov. Rozvoj feudálnych vzťahov, ktorý nastúpil na území Slovenska v 9. stor., bol na čas zastavený, ba zdá sa, že tu nastúpil dokonca aj istý úpadok. Až po trvalom pripojení Slovenska k vznikajúcemu uhorskému štátu, čo sa stalo niekedy na začiatku 11. stor., feudálne vzťahy na Slovensku sa pomaly zasa upevňujú.

V tomto ranofeudálnom období bola aj na Slovensku poľnohospodárska výroba spojená s remeselnou výrobou. Táto remeselná výroba je na vidieku, najmä v poddanských dedinách, ale podľa všetkého aj pri sídlach feudálov, kde boli tak isto dielne. Zachovali sa aj niektoré mená dedín, ktoré jasne poukazujú na takýchto remeselníkov usadených na dedinách, ba máme aj konkrétne písomné doklady, že v týchto dedinách boli v 11. stor. usadení títo remeselníci. Tak napr. už z listiny Gejzu I. z roku 1075, ktorou zakladá kláštor sv. Beňadika nad Hronom, sa dozvedáme, že tomuto kláštoru dal aj dedinu zvanú Tesáre (*nomine Tazzar*), kde bolo desať domov tesárskych (*decem domus carpentariorum*).² Podobne sa v tejto listine uvádza dedina Kováči (*villa Kouachi*),³ dnešné Kozárovce. V listine z roku 1113, kde sa popisujú majetky zoborského kláštora, uvádza sa neďaleko od Nitry *villa Scitar* (dnes Dolné Štitáre), a *villa Grincha*⁴ (v najstaršom odpise Bela IV. sa uvádza ako *Grinchar*), dnešné Hrnčiarovce. Aj pri Trnave máme Hrnčiarovce, ktoré boli už vyludnené, keď prišli v prvej polovici 13. stor. do Trnavy a jej okolia nemeckí hostia.

V tomto období raného feudalizmu bol aj obchod na Slovensku ako v celom Uhorsku vôbec len veľmi slabý a na predaj sa dostávalo málo z vyrobených produktov. V Uhorsku nielenže nebolo spočiatku vnútorného trhu, ale aj obchodné spojenie s cudzinou sa len ťažko rodilo. Po vytvorení uhorského štátu pohraničné územia dlhý čas zostávali zničené a spustnuté a tieto pohraničné územia sa nazývali konfíniami (*confinium*). Máme však doklady o tom, že na týchto spustnutých a zničených konfíniách už v druhej polovici 11. stor. začína život a že počiatky obchodovania Uhorska so susednými kraji-

² Mon. eccl. Strig. I, 54.

³ Tamže, I, 54.

⁴ Fejérpataky L., *Kálmán király oklevelei*. Bp. 1928, 61.

namí spadajú už do druhej polovice 11. stor., a to práve do týchto konfíní, ako sa o tom dozvedáme najmä z dekrétov sv. Ladislava (1077—1095). Do týchto pohraničných území prichádzali predávať, resp. kupovať tak ľudia z uhorského vnútrozemia, ako aj ľudia zo susedných krajín a obchodovalo sa tu spočiatku najmä s koňmi a volami. Už sv. Ladislav vydal nariadenie, podľa ktorého sa nesmelo obchodovať mimo trhu,⁵ a tak vznikali na pohraničí mnohé trhové miesta (osady). Tak napr. na juhozápadnom Slovensku vzniklo takéto trhové miesto v dnešnom Plaveckom Štvrtku (*Cheturtuchyel*) na rakúskom pomedzí, kde sa už roku 1206 spomína trh.⁶ V Trnave, ležiacej zasa pri ceste vedúcej na Moravu a do Čiech, bývali trhy v sobotu a Trnava dostala preto v maďarskej reči názov Szombat, Szombathely, ktorý mohol vzniknúť najskôr len v druhej polovici 11. stor. a je teda mladší ako slovenský názov Trnava. Sv. Ladislav totiž nariadil vo svojom dekréte aj to, že sa zakazuje obchodovať v nedeľu,⁷ a preto vznikali tie rôzne Stredy, Štvrtky a Soboty. Takéto trhové miesta vznikali po celom uhorskom pohraničí a aj na juh od Dunaja sú tri dôležité trhové miesta, ktoré majú názvy podľa trhov v sobotu: Nezider sa volal pôvodne Szombathely, ďalej južnejšie je dnešný Szombathely a ešte južnejšie v Medzímurí bol tiež Szombat (dnes po chorvátsky Subotica). Už v donačnej listine prepoštvstva v Dömöši z roku 1138 sa pripomína *forum Sumbuth*,⁸ ktorý ležal v Báčskej stolici pri Dunaji, na území dnešnej obce Sonta,^{9a} čo jasne dosvedčuje, že počiatky takýchto trhových miest siahajú až do 11. stor.

Trhové miesta sa vyvinuli aj pod dôležitými hradmi, najmä pod stoličnými hradmi a biskupskými sídlami, ako máme o takýchto trhových miestach doklady z Nitry, Bratislavy a Tekova. Z listiny Bela III. z roku 1183 sa napr. dozvedáme, že jeho otec Gejza II. (1141—1161) dal nitrianskej cirkvi z trhového mýta v Nitre 200 pensí.^{9b} Nitra bola teda už v polovici 12. stor. trhovým miestom. Podobným trhovým miestom bola zaiste aj Bratislava. V listine kráľa Gejzu II., vydanéj okolo roku 1151, sa uvádza, že opát kláštora sv. Martina na Pannónskej hore, nemajúc potrebné peniaze pre kráľa, išiel do Bratislavy a tam predal nejakú zem.^{9c} V listine Andreja II. z roku 1213, v ktorej confirmuje zakladačnú listinu pannonhalského kláštora, vydanú roku 1002 sv. Štefanom, sa uvádza, že sv. Štefan dal tomuto kláštoru aj tretinu bratislavského mýta (*tributum*).^{9d} Teda v Bratislave sa veľmi skoro muselo

⁵ „Nemo vendat vel emat, praeter mercatum.” *S. Ladislai regis decretorum lib. II.*, cap. 7.

⁶ Haz. okmt. VI, 6; Szentpétery, RR I, č. 225.

⁷ *S. Ladislai regis decr.* I, 15, 16.

⁸ Mon. eccl. Strig. I, 94; Szabó Dénes, *A dömösi prépostság adománylevele*. Magyar nyelv XXXII, 1936, 203.

^{9a} Haz. okmt. VII, 3; Szentpétery E., *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica I*, č. 222 (ďalej len Szentpétery, RR); Varsík Br. *Vznik a počiatky mesta Trnavy*, Hist. štúdie III, 1957, 233—235.

^{9b} „... ego Bela tercius... notum facio... quod pie memorie pater meus rex Geysa de tributo fori Nitriensis ducentas pensas, sicut in privilegio ipsius confinetur, hospitali domui eiusdem loci, annuatim persolvendas contulerat.” Wenzel, AUO XI, 47; Szentpétery, RR I, č. 135.

^{9c} Wenzel, AUO, I, 60—61; Szentpétery, RR I, č. 80.

^{9d} Fejér, CD III, 1, 148; Szentpétery, RR I, č. 282.

vyberať mýto a nie je vylúčené, že tu išlo tiež o trhové mýto (*tributum fori*) ako v prípade nitrianskom. Inak vieme, že pod Bratislavským hradom sa veľmi skoro vyvinulo Podhradie. Roku 1204 povoľuje pápež Inocent III., aby sa mohla presťahovať bratislavská prepozitúra z hradu do Podhradia^{9e} a roku 1221 zvolil pápež Honorius, aby sa aj prepoštský kostol presťahoval z hradu do Podhradia (*in Burgum*).^{9f} Bratislavské podhradie sa uvádza v tejto listine ako *Burgum*, čo jasne nasvedčuje tomu, že tu bol už čulý hospodársky život. Konečne sa dozvedáme, že keď Belo IV. roku 1240 dáva hosťom bývajúcim v Podhradi hradu Tekova (*in suburbio castris de Bors*) isté výsady, existovali tam už trh (*forum de Bors*) a títo hostia dostávajú oslobodenie od platenia mýtného na tomto trhu.^{9g}

Napokon treba ešte podotknúť, že roku 1111 potvrdil kráľ Koloman svojou pečaťou listinu zoborského opáta Godofréda vo veci mýt, podľa ktorej sv. Štefan dal zoborskému kláštoru tretinu mýt vyberaných v meste Nitre alebo mimo mesta (*in civitate seu extra civitatem*), v Doardi (Udvard?), na rieke Váhu, na všetkých trhoch podobne (*et per omnia mercata similiter*), ako aj v meste Trenčine alebo mimo mesta (*in civitate Treinchen intus vel extra*).^{9h} Z tohto je jasné, že tu išlo aj o mýta vyberané na trhoch (*mercata*).

Z 12. stor. máme však veľmi málo prameňov, z ktorých sa dozvedáme o týchto trhových osadách, ale všetko ukazuje na to, že sa v nich sústreďoval nielen obchod, ale postupne aj remeslo. Tak napr. v Trnave bol už od druhej polovice 11. stor. kostol, okolo kostola sa vyvinul trh a Trnava sa stala trhovým miestom. Už pri štúdiu počiatkov mesta Trnavy sme zistili, že v Trnave sa už pred vydaním privilégii Belom IV. roku 1238 v značnej miere sústreďovali ľudia z okolia a že už v období svojho jestvovania ako trhového miesta sa značne odlišovala od ostatných dedín na okolí.¹⁰ Nie je pritom nezaujímavé konštatovať, že keď nemeckí hostia prichádzajú do Trnavy, osídľujú súčasne aj starú vyludnenú dedinu Hrnčiarovce.¹¹ Je teda pravdepodobné, že pôvodní hrnčiari z Hrnčiaroviec sa už dávnejšie presťahovali do Trnavy. Podobne sa dozvedáme, že roku 1254 Belo IV. daruje Magistrovi Egidiovi, synovi Vavrince z Kouky (*de Kouka*), akúsi zem kráľovských kováčov, zvanú Kováči (*Koachi*), susediacu s jeho zemou, ktorá bola prázdna a obyvateľstva pozbavená.¹² Neuvádza sa, kde ležala táto zem Kováči, ale takýchto bolo v časoch prírodného hospodárstva viac aj na Slovensku. Títo kráľovskí kováči museli asi tiež presídlieť na niektoré trhové miesto vo svojom okolí, kde sa tvoril zárodok mesta. Podobne keď prišli nemeckí hostia do Zvolena, dostávajú buď hneď alebo čoskoro po svojom príchode dnešnú dedinu Kováčovú, lebo v listine

^{9e} Mon. eccl. Strig. I, 170.

^{9f} Mon. eccl. Strig. I, 229.

^{9g} Wenzel, ÁUO VII, 104; Szentpétery, RR I, č. 692.

^{9h} Fejérpataky, *Kálmán kir. okl.*, 42.

¹⁰ Porov. moju štúdiu *Vznik a počiatky mesta Trnavy*, Historické štúdie III, 1957, 247.

¹¹ Tamže.

¹² "...quandam terram fabrorum nostrorum, quae Koachi vocatur commetaneam terre suae, vacuum ac habitatoribus destitutam... Fejér, CD VI, 2379; Wenzel, ÁUO VII, 360; Szentpétery, RR I, č. 1018.

z roku 1254, ktorou Belo IV. potvrdzuje privilégiá Zvolena a dáva pritom Zvolenčanom aj dnešnú dedinu Rybáre (*Halaz*), v ktorej bývali kráľovskí rybári, pri popise hraníc tejto dediny sa uvádza „*terra hospitum de Koachou*“¹³ čiže Kováčová bola už vtedy zemou hosťou. Súčasne sa v tejto listine uvádza aj *rivus Koachou*, čo značí, že tu ide o starý názov, ktorý tiež súvisí s kováčskym remeslom. Z uvedeného je teda jasné, že proces odtrhnutia sa remesla od poľnohospodárstva sa uskutočňoval postupne a ešte v časoch pred príchodom nemeckých hosťov na Slovensko.

A uprostred tohto vývinu trhových osád prichádza na Slovensko čiastočne už v druhej polovici 12. stor. a najmä v 13. stor. prúd nemeckých kolonistov, ba do istej miery aj románskych. Kolonisti prichádzajú sčasti na slabšie osídlené kraje stredného a východného Slovenska, ale zato prichádzajú aj do oblastí, ktoré už dávno predtým boli v plnej miere osídlené. V týchto starých a zaľudnených kultúrnych oblastiach vyhľadávajú cudzí kolonisti predovšetkým tieto výhodne položené trhové miesta (osady) a snažia sa získať od kráľa privilégiá vo veci samosprávy a obchodu. Týmto sa kládli ďalšie podmienky pre vznik a rast stredovekých miest na Slovensku.

Starší buržoázni historici kládli vznik miest na Slovensku iba do súvislosti s nemeckou kolonizáciou, keďže sa na vznik miest neďivali z hľadiska hospodárskeho ako na strediská remesiel a obchodu, ale vychádzali len z formálneho hľadiska, keď získali dotyčné miesta privilégiá a samosprávu. Z uvedeného sme však jasne videli, že zárodoky miest treba hľadať už v uvedených trhových miestach, ktoré sa začínajú rozvíjať ešte pred nástupom nemeckej kolonizácie.

Treba konštatovať, že aj otázku nemeckej kolonizácie, jej rozsah a jej význam pre osídlenie Slovenska starší historici značne preceňovali. Tak napr. Chaloupecký vo svojom diele *Staré Slovensko* považoval stredné a východné Slovensko do konca 12. stor. prevažne za neosídlené a dokazoval, že tieto kraje boli osídlené len v 13. a 14. stor., predovšetkým vplyvom vonkajšej kolonizácie, a to zo západu nemeckej a čiastočne románskej a zo severu a východu zasa slovanskej. Chaloupecký považoval do konca 12. stor. Považie osídlené len po Púchov, Pohronie len po Sv. Beňadik a údolie Hornádu len po Abaujvár (ležiaci ešte v dnešnom Maďarsku). Najnovšie výskumy archeologické, starého miestopisu, ako aj doklady priamo historické svedčia však bezpečne o tom, že Považie malo už v strednej a mladšej dobe hradištnej slovanské obyvateľstvo nielen po Púchov, ale aj v žilinskej kotline a aj Turiec a Liptov boli už osídlené pred koncom 12. stor. Ďalej sa ukázalo, že aj v Pohroní bola Zvolenská kotlina osídlená práve tak v strednej dobe hradištnej, ako aj v mladšej dobe hradištnej.¹⁴ Podobne sme však dokázali, že aj údolie Hornádu nebolo osídlené do konca 12. stor. len po Abaujvár, ale že Košická kotlina mala svoje slovanské obyvateľstvo tak v staršej dobe hradištnej, ako

¹³ Fejér, CD IV, 2, 213–214; Szentpétery, RR I, č. 1008.

¹⁴ Varsík, *Starý a nový hrad pri Hornáde v Abaujskej stolici*, Hist. sborník SAVU IX, 1951, 54–56.

aj v strednej a mladšej dobe hradištnej.¹⁵ Najnovšie archeologické výskumy, ako aj výskumy miestopisu svedčia jasne aj o tom, že aj Prešovská kotlina bola už osídlená v strednej a mladšej dobe hradištnej, ba aj Spiš mal už slovanské obyvateľstvo, keď tam prišli Nemci. V pripravovanej práci o osídlení Košickej kotliny a východného Slovenska vôbec budeme môcť podrobne dokázať dokladmi (a to aj písomnými), že nielen údolie Hornádu na sever od Abaujváru bolo osídlené v 11. a 12. stor., ale že v tých časoch bolo už osídlené aj údolie Torysy. Chaloupecký teda značne precenil význam vonkajšej a zvlášť nemeckej kolonizácie pre osídlenie stredného a východného Slovenska.

Pri najnovšom bádani sa ukazuje, že dokonca aj v hornatých krajoch Slovenska predchádzala domáca vnútorná slovanská kolonizácia vonkajšiu kolonizáciu nemeckú. Ešte aj v Bardejove a na jeho okolí sa Slovania usadili skôr, než tam prišli Nemci. V popredí vnútornej slovanskej kolonizácie boli najmä cirkevné rády. Treba však konštatovať, že vonkajšia kolonizačná vlna prichádzajúca zo západu značne urýchlila začatý osídľovací proces.

Kolonizačný prúd zo západu na východ zachvátil najprv Nizozemčanov, potom severných Nemcov (najmä Sasov) a naposledy aj Juhonemcov. Na Slovensko prichádzajú zo západu okrem Nemcov aj Románi, zväčša z valónskej oblasti, ktorí sa uvádzajú v najstarších dokladoch ako Latini. Tak napr. Spišské Vlchy sa uvádzajú v 13. stor. ako *Villa Latina*.¹⁶ Spišské Vlchy sa roku 1404 uvádzajú nemeckým názvom ako *Wallendorf*,¹⁷ čo poukazuje na to, že ide o Valónov. Často sa používa pre týchto Románov v dokladoch aj termín *Gallicus*. Podobne aj v Liptove sa dnešné Vlchy uvádzajú roku 1262 ako *Villa Latina*.¹⁸

Kolonistov zo západu pozývali spočiatku panovníci a cirkevné rády, aby osídlili predovšetkým pôdu buď slabo osídlenú, alebo vôbec neosídlenú, ako to bolo najmä na Spiši, ale aj v iných hornatých častiach Slovenska. Tito kolonisti-hostia sa však čoskoro začali usadzovať aj v starých kultúrnych oblastiach, ktoré boli už predtým v dostatočnej miere osídlené, ale tu sa usadzovali predovšetkým na výhodných miestach, na križovatkách ciest (Trnava, Košice), pod biskupským sídlom (Nitra), pri brode (Komárno), pod dôležitými starými hradmi, najmä stoličnými (Bratislava, Zvolen, Tekov, Trenčín), a vyhľadávali najmä uvedené trhové miesta, kde už existoval akýsi základ pre obchod. Nemci osídľovali aj dediny, lebo v 12. a 13. stor. sa často stávalo, že obyvateľstvo v niektorých dedinách vyhynulo, ako to bolo najmä za tatárskeho vpádu. Preto často nachádzame aj na južnom a juhozápadnom Slovensku dediny s názvami Nemce, Nemčiňany a pod. Uvedení kolonisti-hostia, ktorí sa začali usadzovať na dôležitejších miestach, kde bolo možno

¹⁵ Tamže, 57n.

¹⁶ Wenzel, ÁUO VIII, 27 (k roku 1262); Wenzel, ÁUO IX, 214 a 215 (k roku 1278); Fejér, CD V, 2, 128 (k roku 1273).

¹⁷ Fejér, CD X, 4, 287—288; Schmauk M., *Supplementum analectorum terrae Scepusiensis II*, Szepesváraljae 1889, 146—147.

¹⁸ Haz. okml. VI, 232—233.

budovať strediská remesiel a obchodu, obyčajne sa snažia získať od kráľa hneď na začiatku svojho osídľovania rozsiahle privilégia, a hlavný prúd kolonistov prichádza do takýchto kráľovských dedín (villa regia) až po vydanie týchto privilégií (výsad).

Najstaršie miesto (dedina) na Slovensku, ktoré dostalo takéto privilégium od kráľa, je Trnava (pokiaľ sa, pravda, zachovali privilegiálne listiny). Trnava ležala na križovatke dvoch dôležitých ciest, a to cesty tzv. česko-uhorskej, vedúcej z Prahy a Brna do Ostrihomu a Budína, a cesty vedúcej od Bratislavy na Trenčín a hore Považím. Okrem toho treba konštatovať, že Trnava ležala spočiatku v konfiniu, keďže vnútorná obranná hranica Uhorska sa spočiatku ťahla na Holeške a Dudváhu, a tak v Trnave ako v konfiniu vzniká už v druhej polovici 11. stor. kostol sv. Mikuláša a okolo kostola sa vyvíja trhové miesto (na dnešnej Kapitulskej ulici). Trnava ako trhové miesto sa dostáva ešte viac do popredia na začiatku 13. stor., keď bola českou kráľovnou Konštancia (dcéra uhorského kráľa Bela III.), ktorá dostala do svojich rúk široké územie pod Malými Karpatmi spolu aj s Trnavou. Konštancia dostala potom od svojho manžela Přemysla Otakara I. aj majetky na Morave, ktoré hraničili s Uhorskom, ako bol Hodonín, Břeclav, Bzenec, a tak sa Konštancia snaží, aby sa spojenie na spomenutej česko-uhorskej ceste ešte lepšie rozvíjalo, a kladie tu základy pre vznik niektorých miest. Tak napr. roku 1228 vydáva privilégia pre Hodoninčanov a Hodonín osídľuje nemeckými hosťami a stará sa aj o rozvoj Trnavy. Z toho český kronikár Pulkava v druhej polovici 14. stor. usudzuje, že ona založila mesto Trnavu. Konštancia skutočne umožnila ďalší rozvoj Trnavy. Keď v roku 1238 alebo tesne predtým predala Trnavu Belovi IV., tento naviazal už len na dovtedajší vývin, keď v roku 1238 vydal privilégium pre Trnavčanov, ktorým získavajú široké slobody. Toto privilégium sa týka samosprávy mesta, súdnej právomoci, vojenskej povinnosti Trnavčanov, oslobodenia Trnavčanov od platenia mýtného v celej krajine, a to aj na hraniciach, ďalej voľby farára, platenia desiatkov (kráľovských), otázky prisťahovávaní, poručenstiev a aj iných vecí. Hneď na prvý pohľad je jasné, že Trnavčania získali tu také široké výsady, ktoré im umožnili, aby Trnava čo v najkratšom čase mohla vyrásť v ojazstné stredoveké mesto. Belo IV. sám totiž hovorí na začiatku tohto privilégia, že Trnavu považuje za najvhodnejšie miesto v Bratislavskej stolici pre zhromažďovanie hostí, a preto toto privilégium dáva obyvateľom (cives), ktorí sú už v Trnave, ako aj tým, ktorí sa v budúcnosti budú chcieť do nej nasťahovať. Belo IV. uvádza v tomto privilégii z roku 1238 Trnavu ešte ako dedinu (*villa*) a takto sa Trnava uvádza ešte aj v ďalších listinách, až kým nevyrástla v priebehu troch decenií v ojazstné mesto, čo bolo sankcionované obohaním mesta hradbami (múrami). Trnava sa v dokladoch prvý raz uvádza až roku 1270 ako *civitas* a bezpochyby v tých časoch mala už vybudované múry. Preto sa aj roku 1273 pripomína ako „*castrum Tyrnense*“,¹⁹ čo jasne potvrdzuje už existenciu

¹⁹ Doklady k tu uvedeným faktom o Trnave porovnaj v článku: Varsík Br., *Vznik a počiatky mesta Trnavy*. Hist. štúdie III, 1957, 273.

múrov mesta. Vystavanie múrov okolo privilegovaného sídliska bolo najdôležitejším znakom toho, že tu ide o stredoveké mesto.

K otázke označovania miest termínom *civitas* treba ešte podotknúť, že v uhorských písomných dokladoch z 12. stor., teda z obdobia pred vznikom stredovekých miest v Uhorsku, termín *civitas* sa používa na označenie opevneného miesta, hradiab alebo hradu. Tak v listine z roku 1138 sa uvádza Matúš „comes Novae Civitatis“²⁰ namiesto „comes Novi Castrī“ (dnes Abaujvár). Podobne v listinách zoborského opátstva z roku 1111 a 1113 sa Nitra dôsledne uvádza ako *civitas* (*in civitate seu extra civitate*), a to v listine z roku 1111 až šesť ráz^{21a} a v listine z roku 1113 jeden raz,^{21b} ba v listine z roku 1111 sa uvádza aj Trenčín ako *civitas* (*in civitate Treinchen intus vel extra*).^{21c} Z týchto dokladov je evidentné, že pod názvom *civitas* Nitra alebo Trenčín sa rozumeli častky, ktoré ležali vnútri opevnených hradov. Podobne aj Anonymus vo svojej kronike, napísanej v druhej polovici 12. stor., uvádza *civitas Nytra* (2 razy)^{21d} a *civitas Bezprem* (tu Anonymus už viac ráz uvádza aj *castrum Bezprem*).^{21e} Fakt, že Nitra sa tak dôsledne uvádza v 12. stor. ako *civitas*, súvisí aj s tým, že bola sídlom biskupa, ako podobne bolo sídlom biskupa aj mesto Veszprém. Vieme totiž, že v západnej Európe v období raného feudalizmu, keď už mestá prestali mať funkciu svetskej správy, neprestali byť strediskami správy cirkevnej, a že vo Francúzsku sa každá diecéza rozkladala ďalej okolo mesta. Takto sa zmenil aj význam názvu *civitas* a od 9. stor. nadobudol v západnej Európe význam biskupstva a aj biskupského mesta. Takto názov *civitas Parisiensis* znamená tak parížsku diecézu, ako aj mesto, kde sídlil biskup.^{21f} Podľa všetkého u dôsledného uvádzania Nitry ako *civitas* hralo úlohu popri tom, že to bolo miesto opevnené, aj to, že bolo biskupským sídlom. Vieme dokonca, že Nitrančania mali už isté slobody vtedy, keď im roku 1248 kráľ Belo IV. dáva slobody podľa Stoličného Belehradu, ako sa to v tomto privilegiiu uvádza („... licet ipsi fuissent prius libertatis utique commendandae, ...“ Fejér IV, 2, 456. O správnom datovaní porov. Szentpétery, RR I, č. 885).

No v 13. stor., keď sa začínajú rozmáhať stredoveké mestá na základe získaných veľkých privilegií, začínajú sa tieto privilegované miesta označovať termínom *civitas* vtedy, keď boli obkľúčené múrami, a do tých čias sa uvádzajú v dokladoch dôsledne iba termínom *villa*. Takto to bolo nielen v prípade Trnavy, ale aj Košíc.^{21g} V 14. stor. používanie termínu *civitas* už zase nie je dôsledné, lebo sa používa často aj pre miesta, ktoré mali síce privilegia, ale ktoré ešte neboli obtočené múrami. Pojem *civis* (*cives*) spočiatku nemal ešte

²⁰ Fejér, CD II, 108; Mon. eeccl. Strig. I, 97.

^{21a} Fejérpataky, *Kálmán kir. okl.*, 42—43.

^{21b} Tamže, 60.

^{21c} Tamže, 42.

^{21d} Szentpétery E., *Scriptores rerum hungaricarum I*, Bp. 1937, 77, 78.

^{21e} Tamže, 97, 98, 99, 105.

^{21f} Pirenne Henri, *Středověká města*, Praha 1928, 55.

^{21g} Varsík Br., *K boju medzi košickými mešťanmi a Omodejovcami*, Hist. sbor. SAVU X, 1952, 230—231.

taký význam, aký nadobudol postupne s rozvojom miest v 13. a 14. stor., ale spočiatku označoval iba slobodných obyvateľov. Takto si vieme vysvetliť v privilegiiu Bela IV. pre Trnavčanov z roku 1238 aj to, že sama Trnava sa označuje ako villa, ale obyvatelia dostávajúci výsady ako *cives*.

K otázke vznikania miest treba ešte podotknúť, že nie všetky tie miesta, v ktorých hostia dostali privilegiiá od kráľa, vyvinuli sa v ozajstné slobodné mestá. Väčšina z takýchto lokalít, ktoré dostali privilegiiá, sa počas niekoľkých decénií stala ozajstnými slobodnými mestami, ale boli aj také, ktoré v ďalšom vývine zaostali a nevyvinuli sa v ozajstné mestá, keďže sa ukázalo, že nemali prirodzené podmienky stať sa obchodnými alebo banskými mestami. Takto bolo napr. u Dobronivej a Babinej vo Zvolenskej stolici, u Hýb v Liptove a podobne aj Starý Tekov vo svojom vývine zaostal. Niektoré miesta, ktoré dostali privilegiiá od kráľa a boli spočiatku v rukách kráľových, dostali sa do rúk feudálov. Pozrime sa preto bližšie, ktoré to boli miesta na Slovensku, ktoré dostali také privilegiiá v 13 stor., na základe ktorých mohli potom vyrásť na stredoveké mestá, a aké sily pritom napomáhali ich rozvoj a rast.

Trnava, ako sme videli, vďačí zato, že vznikla ako stredoveké mesto, predovšetkým svojej výbornej polohe a v dôsledku toho aj obchodu, ktorý sa tu rozvinul. Belo IV. už v tých časoch, keď roku 1238 vydal privilegium pre Trnavčanov, vydal aj mýtny poriadok na ceste česko-uhorskej, podľa ktorého určuje presne tie miesta, kde sa malo od hraníc Uhorska (od Holíčča) až do Budína platiť mýtno. Trnave určuje v tomto mýtnom poriadku význačné postavenie. V Trnave sa nemalo platiť obyčajné mýto, ale mali sa tu vybaľovať tovary a mal sa tu platiť tridsiatok. Toto poskytlo Trnavčanom veľké možnosti pre ďalší rozvoj Trnavy tým viac, že Trnavčania, ako sme sa už zmienili, boli oslobodení od platenia mýtného v celej krajine, a to aj na hraniciach, kde sa platiť osemdesiatok. Toto oslobodenie od platenia mýtného dosiahli Trnavčania podľa Stoličného Belehradu, teda podľa sídelného mesta.

V období do tatárskeho vpádu dostali privilegiiá od kráľa aj *Zvolen* a *Krupina*, ale obe tieto výsadné listiny sa stratili v časoch tatárskeho plienenia. Tieto stratené privilegiiá Belo IV. obnovuje roku 1243 pre Zvolenčanov²² a roku 1244 pre krupinských hostí.²³ Krupina bola tiež budovaná ako obchodné mesto, ale kým Trnavčania sú roku 1238 oslobodení od platenia mýtného v celej krajine, a to aj pri bránach krajiny, teda na hraniciach, zatiaľ krupinskí Sasi podľa výsad, ktoré dostali roku 1244, sú síce tak isto oslobodení od platenia mýtného v celej krajine, ale nie sú oslobodení od platenia mýtného na hraniciach krajiny, teda od platenia osemdesiatku. Belo IV. už roku 1238 potvrdzuje istú dohodu vo veci mýtného medzi bzovickým opátom a krupinskými Sasmi.²⁴ Podľa tohto sa zdá, že Krupina dostala svoje privilegiiá už niekedy v tých časoch ako Trnava.

Isté výsady dosiahli už pred tatárskym vpádom aj hostia v Podhradí pod

²² Fejér, CD IV, 1, 332; Szentpétery, RR I, č. 752.

²³ Fejér, CD IV, 1, 329; Szentpétery, RR I, č. 793.

²⁴ Fejér, CD IV, 1, 136; Szentpétery, RR I, č. 648.

zemným hradom Tekovom (dnes Starý Tekov), ako sa o tom dozvedáme z listiny Beľa IV. z roku 1240, v ktorej sa určujú pre týchto hostí povinnosti voči kráľovi a kastelánovi tekovského hradu, ako aj slobody pre hostov vo veciach súdnych a vzťahujúcich sa na tekovský trh.²⁵ Karol Róbert sa usiluje ďalej povzniesť Starý Tekov a roku 1331 dáva hosťom, ktorí sa do Starého Tekova nasťahujú, slobody, že si budú môcť voliť richtára, ktorý bude môcť rozhodovať v sporoch medzi nimi, a že nebudú podliehať tekovskému županovi a kastelánovi v Leviciach. Súčasne v tejto listine dostávajú aj povolenie opevniť sa drevenými hradbami a aj ďalšie slobody, ktoré majú iné slobodné mestá. V tejto listine sa uvádza Starý Tekov už dôsledne ako civitas.^{26a} Starý Tekov sa aj v dekrétu kráľa Karola z roku 1342 uvádza medzi mestami a mal platiť 15 mariek kráľovskej taxe.^{26b} V ďalšom vývine však Starý Tekov zostal. Konečne sa tvrdí aj o Banskej Štiavnici, že existovala už pred tatárskym plenom a že aj privilégiá dostala pred tatárskym vpádom.²⁷ Najstaršie výsady štiavnických baníkov a ostatných baníkov Uhorska sa však nezachovali v originálnej listine, ale iba v nemeckom preklade, v štiavnickej mestskej a banskej knihe,²⁸ o ktorej vzniku sa názory rozchádzajú.²⁹ Relkovičová uvádza, že *Banská Štiavnica* má mestské právo z roku 1244, pri ktorom vraj ide čiastočne o potvrdenie práv, ktoré jej už predtým boli dané, ale neuvádza prameň pre svoje tvrdenie.³⁰ Je však isté, že Banská Štiavnica je najstarším banským mestom na Slovensku, ktoré dostalo privilégiá, a už v privilégiu Banskej Bystrice z roku 1255 sa výslovne hovorí, že Bystričania pri platení mýtnych poplatkov majú mať tie isté práva, aké majú hostia z Banskej Štiavnice.³¹ Teda základy pre rozvoj mestského života položil uhorský panovník Beľa IV. (1235—1270) už v období pred tatárskym vpádom.

Za tatárskeho vpádu do Uhorska (1241—1242) sa ukázalo, že len dobre opevnené hrady vedeli odolať Tatárom a nedostali sa do ich rúk, ako to bolo napr. i s Nitrianskym hradom, a preto Beľa IV. po tatárskom plene v plnej miere podporuje výstavbu kamenných hradov, ako aj rozvoj miest a ich obohnanie múrami, keďže sa očakávala možnosť nového vpádu Tatárov. Za tatárskeho vpádu bolo zničených mnoho dedín a trhových miest a po tatárskom plene prichádza do Uhorska ďalší prúd kolonistov (hostov), ktorí zaplňujú nielen pohromou vzniknuté medzery, ale zaplavujú aj ďalšie také miesta, kde ich do tých čias ešte nebolo. Takto Beľa IV. dáva týmto novoprichádzajúcim hosťom, pokiaľ sa usadili na dôležitejších miestach, najmä na križovatkách ciest a pod dôležitými hradmi, zasa rozsiahle privilégiá, ktoré dávali dotyč-

²⁵ Wenzel, ÁÚO VII, 103—104; Szentpétery, RR I, č. 692.

^{26a} Anj. okmt, II, 527—528.

^{26b} Corpus iuris hungarici I, 158.

²⁷ *Dejiny Slovenska (Tézy)*, Bratislava 1955, 42.

²⁸ Wenzel, ÁÚO III, 206.

²⁹ Szentpétery, RR I, č. 1678.

³⁰ Neda v. Relkovič, *Aus dem Leben der sieben niederungarischen Bergstädte im 14.—17. Jh. Ung. Jahrbücher* VI, 1927, 40.

³¹ Fejér, CD IV, 2, 296—299; Szentpétery, RR I, č. 1059.

ným obdarovaným miestam plnú možnosť v krátkom čase vyrásť v skutočné stredoveké mestá.

Nevieme bezpečne, kedy dostali košickí hostia svoje prvé privilégia, lebo pôvodná privilégiálna listina Košíc sa nezachovala, ale bezpečne vieme, že roku 1249 ich už mali. Roku 1249 totiž kráľ Belo IV. pri osídľovaní *Seni* (okr. Košice) hostami dáva týmto hostom zo *Seni* také slobody, aké mali košickí hostia, a to tak pri platení desiatok, ako aj v súdnictve a vo všetkom inom.³² *Košice* museli teda dostať svoje výsady čoskoro po tatárskom plene, ba nie je vylúčené, že ich dostali už pred tatárskym vpádom. *Košice* ležali tiež na križovatke dôležitých ciest a pohornádska cesta sa tu rozdvajovala smerom na *Spiš* a do *Šariša*, a preto aj *Košice* ďakujú za svoj rýchly vzrast na mesto predovšetkým tejto svojej výbornej polohe. *Košice* vznikli tiež ako obchodné mesto. Existovali už ako slovenská osada pred príchodom nemeckých hostí, ako o tom svedčí názov *Slovenská ulica* (*platea Sclavorum*), *Windische Gasse*) už v stredoveku, ktorá bola pôvodnou slovenskou dedinou.³³ Podobne aj *Seňa* bola pôvodne slovenskou dedinou, ktorá sa však niekedy v časoch tatárskoho vpádu vyľudnila. *Košice* už v priebehu 13. stor. vyrástli v skutočné stredoveké mesto a už okolo roku 1290 mali múry okolo mesta a aj v prameňoch sa od týchto čias uvádzajú ako mesto (*civitas*), lebo aj *Košice* sa po obdržaní privilégií ešte dlhší čas uvádzajú len ako dedina (*villa*),³⁴ ako to bolo aj v prípade *Trnavy*. Popri *Košiciach* a *Seni* dostáva na území bývalej *Abaujskej stolice* privilégiá roku 1243 aj *Jasov*. Tento ich dostáva od svojho zemepána prepozitúry premonštrátskeho kláštora v *Jasove*³⁵ a sú vcelku obdobné, aké dostávali v tých časoch aj kráľovské dediny od kráľa.

V období po tatárskom vpáde dostávajú však aj mnohé ďalšie dediny a trhové miesta výsady od kráľa *Bela IV.* Roku 1248 dostávajú slobody obyvatelia (*cives*) *Nitry* podľa *Stoličného Belehradu*. Dostali ich za zásluhy, že za tatárskoho vpádu hrdinne bránili *Nitriansky hrad* a poskytli ochranu aj tým, ktorí tam utiekli.³⁶ Podobne aj kráľovská ves (*villa regia*) *Nové Mesto nad Váhom* dostalo roku 1253 výsady za preukázanú vernosť v časoch tatárskoho vpádu.³⁷ Vieme totiž, že jeden voj *Tatárov*, ktorý prišiel od *Lehnice* v *Sliezske* a cez *Moravu*, vpadol pri *Trenčíne* do *Považia* a zasiahol *Nové Mesto nad Váhom* i *Nitru*. Roku 1254 dostávajú privilégiá *Dobronivá* a *Babiná* (okr. *Zvolen*) podľa slobôd *krupinských Sasov*,³⁸ ale z týchto dedín sa nevyvinuli ani *banské*, ani *obchodné mestá*. Roku 1255 dostáva *Banská Bystrica* také výsady, akým sa tešili hostia *Banskej Štiavnice*.³⁹ Roku 1263 dáva *Belo*

³² Wenzel, *ÁUO VII*, 281—282; Szentpétery, *RR I*, č. 906.

³³ Br. Varsik, *Slovenská ulica v Košiciach a vznik mesta Košíc. Historica Slovaca VI—VII*, 1948, 86—87.

³⁴ *Historica Slovaca VI—VII*, 85.

³⁵ Fejér, *CD IV*, 1, 304.

³⁶ Fejér, *CD IV*, 2, 456; Szentpétery, *RR I*, č. 885.

³⁷ Fejér, *CD IV*, 2, 174; Szentpétery, *RR I*, č. 993.

³⁸ Fejér, *CD IV*, 2, 228; Szentpétery, *RR I*, č. 1013.

³⁹ Fejér, *CD IV*, 2, 296—299; Szentpétery, *RR I*, č. 1059.

IV. privilégia hostom z Lupče (*Lypche*)⁴⁰ v Liptove (dnes *Partizánska Lupča*, predtým Nemecká Lupča) a tieto výsady obnovuje potom aj Štefan V. roku 1270.⁴¹ Partizánska Lupča tu dosiahla pomerne rozsiahle privilégia a Lupčania boli oslobodení aj od platenia mýtneho a tridsiatku na území veľkej Zvolenskej stolice. Roku 1265 dostávajú privilégia od kráľa Bela IV. aj *Hybánia* v Liptove, a to také, aké mali hostia z Krupiny a z Banskej Štiavnice.⁴² V týchto liptovských výsadných miestach sa spočiatku počítalo najmä s vývinom baníctva, ale v tomto smere vývin ukázal, že baníctvo na území týchto privilegiovaných miest nemalo silnejší základ. Roku 1265 Belo IV. dáva Valterovi, komesovi komory, dedinu *Komárno* a pre zhromažďujúcich sa tam hostí dáva také slobody, aké požívali Budínčania (*cives nostri de novo monte Pesthiensi*). Súčasne presídlil kráľovských dvorníkov z Komárna na iné miesto, aby tak uvoľnili miesto pre prichádzajúcich hostí.⁴³ Z tohto vidieť, že tento brod na prechode cez Dunaj bol zvlášť vyhladený pre vznik mesta. Roku 1269 dáva Belo IV. privilégia hostom z *Kežmarku* na Spiši.⁴⁴ *Gelnica* dostala privilégia už od Bela IV., ako sa to výslovne pripomína v privilegálnom liste Ladislava IV. z roku 1276.⁴⁵ V tomto privilegii z roku 1276, ku ktorému došlo na žiadosť Gelničanov, potvrdzujú sa ich práva, ktoré dostali už od Bela IV. a Štefana V. Z tejto listiny jasne vidieť, že Gelnica mala roku 1276 už v značnej miere vyvinuté mestské zriadenie a pred kráľa predstúpili „iudex, iurati et universi cives de Gölniczbania“ a sama Gelnica sa v tejto listine až dva razy uvádza ako *civitas*.⁴⁶

Konečne sa nám ešte treba zmieniť o tom, že Belo IV. už roku 1243 dáva privilégia aj turnianskym románskym hostom (*hospites nostri in villa Ollassy (Olazy) de Tornoua*).⁴⁷ Títo hostia sú vyňatí spod právomoci župana (*comes parochialis*), môžu si slobodne voliť villicusa, ktorý má súdiť podľa zvyku iných hostí, a dostávajú aj slobody vo veci pozostalosti a odvádzania plátov pre kráľa. Všetci historici, ktorí sa dosiaľ s týmto privilegiom zaoberali, tvrdili, že sa to týka Spišských Vlachov.⁴⁸ No všetko nasvedčuje tomu, že sa to netýka Spišských Vlachov, ale že sa to týka niektorej dediny na území Turnianskeho

⁴⁰ Fejér, CD IV, 3, 9—11; IV, 3, 124—125; Szentpétery, RR I, č. 1344. Karácsonyi a po ňom aj Szentpétery považovali túto listinu za falzum, ale Húščava bezpečne dokázal, že listina je pravá a že len dve slová sú v nej interpolované. Húščava A., *Interpolácia najstaršieho mestského privilégia Liptova*, Bratislava X, 1936, 341—348.

⁴¹ Fejér, CD V, 1, 26—28; 94—95; Szentpétery, RR II, č. 1933; Húščava, I. c., Bratislava X, 1936, 341—348.

⁴² Húščava A., *Ján Literát a liptovské falzá*, Bratislava 1936, 161—163 (text A), 136—144.

⁴³ Fejér, CD IV, 3, 282; Mon. eccl. Strig. I, 520; Szentpétery, RR I, č. 1429.

⁴⁴ Fejér, CD IV, 3, 514; Haz. okmt., VI, 157; Szentpétery, RR I, č. 1636.

⁴⁵ Fejér, CD V, 2, 345.

⁴⁶ Fejér, CD V, 2, 345—346.

⁴⁷ Fejér, CD IV, 1, 278; Szentpétery, RR I, č. 742. Toto privilegium bolo potvrdené ml. kráľom Štefanom V. roku 1265 (Fejér, CD VII, 1, 330—331; Szentpétery, RR II, č. 1838).

⁴⁸ Fejér, CD, IV, 1, 278; Fekete Nagy Antal, *A Szepesség területe és társadalmi kálakulása*, Budapest 1934, 26—27; Pleidell Ambrus, *A magyar városörténet első fejezete*, Századok 1934, 13; Menci V., *Středověká města na Slovensku*, Bratislava 1938, 55; Holák J., *Vznik mestského práva na Slovensku a jeho pramene*, Sbor. Mat. slov. XVI—XVII, 1938—1939, 216.

prédia (dištriktu), a to buď samej dnešnej Turny nad Bodvou alebo susednej dediny Vendégi (dnes Hosfocve nad Bodvou⁴⁹), ktoré obe mali už pred rokom 1263 isté slobody.

Belo IV. poskytoval teda v plnej miere privilégia výhodne položeným miestam na Slovensku a na ich základe vyrastali z mnohých týchto miest v krátkom čase skutočné stredoveké mestá. Po smrti Bela IV. nastupujú však dlhé česko-uhorské vojny a v posledných dvoch deceniách 13. stor. narastá v silnej miere v Uhorsku feudálna anarchia, takže v posledných deceniách

⁴⁹ Predovšetkým treba konštatovať, že termín *villa Olassy* značí dedinu osídlenú románskymi hosťami, ale termín *de Tornoua* sa môže vzťahovať buď priamo na samú osadu Turnu nad Bodvou alebo na kráľovské prédiu Turnu (v inej listine z roku 1243 sa uvádza *predium Torna* (Fejér, CD IV, 1, 290; Szentpétery, RR I, č. 744). Turnianska stolica roku 1243 ešte neexistovala. Ešte roku 1263 sa uvádza iba dištrikt Turna (*in districtu de Torna*; Fejér, CD IV, 3, 126—127; Szentpétery, RR I, č. 1378). V listine z roku 1272 sa už uvádza popri termíne „in predio nostro Turna vocato” aj „comitatus de Turna”. (Zichy es. okmt. I. 28—29; Szentpétery, RR II, č. 2161). No nielenže nemáme nijaký doklad o tom, že by územie dnešných Spišských Vlachov bolo bývalo patrilo roku 1243 ku kráľovskému prédiu Turna, ale súčasné doklady hovoria skôr proti tomu. Treba však konštatovať, že táto osada si nechávajú roku 1265 prepísať a potvrdiť privilégijnú listinu Bela IV. z roku 1243 ml. kráľom Štefanom V. (Fejér, CD VII, 1, 330—331; Szentpétery, RR II, č. 1838). Vieme však, že po rozdelení krajiny medzi kráľom Belom a jeho synom ml. kráľom Štefanom V. držal a spravoval roku 1265 Spišskú stolicu Bela IV. (Hóman Bálint, Szekfű Gyula, *Magyar történet I.*, 576—577 — III. vyd.) a v tomto roku Spišské Vlachy patrili celkom bezpečne do Spiša a do oblastí spravovanej Belom IV. O Abaujskej stolici vieme, že ju roku 1265 spravoval Štefan V. a táto listina z roku 1265 svedčí bezpečne, že Štefan V. spracoval aj Turniansky dištrikt, pretvárajúci sa niekedy v týchto časoch na Turniansku stolicu.

Z uvedeného je teda zrejme, že táto osada *Olassy* musela ležať len na území kráľovského prédia Turna a mohla ňou byť buď len dnešná Turna nad Bodvou alebo dnešné Hosfocve nad Bodvou (predtým Vendégi). Táto dedina románskych hostí vzniknúť jednak pod hradom Turnou a po splynutí s pôvodnou podhradnou osadou mohol jej zostať časom len názov Turna (preto roku 1243 sa uvádza nejasne „in villa Olassy de Tornoua”), alebo ju treba stotožniť s dnešnou dedinou Hosfocve nad Bodvou (maď. Bódva-Vendégi), ktorá sa už roku 1263 súčasne s Turnou uvádza ako *Wendegy*. Z tejto listiny z roku 1263 jasne vidieť, že na území turnianskeho dištriktu Turna (*Torna*) a Hosfocve nad Bodvou (*Wendegy*) mali už zvláštne postavenie a isté slobody a desiatok neodvádzali arcibiskupovi, ako to robili všetky ostatné dediny tohto dištriktu, ale podľa povolenia arcibiskupa a jeho predchodcov odvádzali ho svojim farárom („Saluis semper liberis decimis duarum de Torma scilicet et Wendegy villarum, pro sacerdotibus ecclesiarum remanentibus, quas predictus dominus archiepiscopus et sui predecessores liberis eisdem relinquunt, ad nostram instanciam speciallem.” Mon. eccl. Strig. I, 497; Fejér, CD IV, 3, 127—128). Ba v tejto listine z roku 1263 sa uvádzajú v turnianskom dištrikte aj „cives burgenses” („... in districtu de Torna existentes, quas in specie cives burgenses, rustici et universi hospites, ac cuiusvis condicionis homines, ...” Mon. eccl. Strig. I, 496), čo sa asi vzťahuje najskôr na uvedených privilegovaných románskych hostí. Konečne treba ešte konštatovať, že títo turnianski románski hostia dostali už privilégia od vojvodu Kolomana, mladšieho brata kráľa Bela IV., ktorý padol v boji proti Tatárom roku 1241, ako sa to pripomína v privilégijálnej listine Bela IV. z roku 1243. Tento vojvoda Koloman obdaril aj susedné prepoštvá jasovské majetkami (Fejér, CD IV, 2, 300).

Nakoniec ešte podotýkame, že po vydaní veľkého privilégia Štefanom V. roku 1271 spišským Sasom (Fejér, CD V, 1, 132—135; Szentpétery, RR II, č. 2116), potvrdil Ladislav IV. roku 1273 aj privilégia románskym hosťom v Spišských Vlachoch (hospites nostros de Latina villa in Scepes) a dáva im tie slobody, ktoré boli poskytnuté v predošlých časoch spoločne tak pre spišských Sasov, ako aj Románom („... quae tam ipsi Saxoniibus, quam Latinis prenotatis, priscis temporibus communiter concessa fuerunt, gratulantur...” Fejér, CD V, 2, 128). Ladislav IV. odvoláva sa tu teda len všeobecne na staré výsady dané spoločne hosťom na Spiši, lebo vieme, že hostia na Spiši mali už pred rokom 1271 svoje výsady.

13. stor. nastúpený veľký rozmach miest bol týmto v značnej miere hamovaný, hoci treba konštatovať, že aj za nástupcov Bela IV. získavajú niektoré ďalšie miesta mestské slobody. Spomenuli sme už, že roku 1271 Stefan V. vydal veľké privilégium pre spišských Sasov a že Ladislav IV. vydal roku 1273 obdobné privilégia aj románskemu obyvateľstvu v Spišských Vlachoch. Tieto privilégia pre spišských Sasov mali, pravda, potom značný vplyv na rozvoj spišských miest a najmä na Levoču, ktorá sa stala sídlom grófa alebo sudcu spišských Sasov.⁵⁰ Levoča týmto špela rýchle k mestskému rozvoju, ale skutočným mestom sa stáva až za Anjouovcov v 14. stor.

Niektoré miesta dostávajú privilégia pomerne neskoro, hoci už predtým si dlhší čas vytvárali mestskú organizáciu. Tak napr. Bratislava získava od Ondreja III. svoje veľké mestské privilégium až roku 1291,⁵¹ hoci v tých časoch mala už v značnej miere vyvinutú mestskú organizáciu.

Podolíncec sa už roku 1244 stal slobodnou dedinou, keď Boleslav, knieža krakovské a sandomirské, manžel Kunigundy, dcéry Bela IV, dáva Henrichovi, svojmu starému sluhovi, tamojšie šoltésstvo a prikazuje mu, aby tam súdil podľa magdeburského práva. Podolíncec bol už síce prv založený, ale vtedy bol pustý.⁵² Roku 1292 dostáva Podolíncec od Václava II., českého kráľa a krakovského a sandomirského kniežata, privilégijnú listinu, podľa ktorej sa má riadiť magdeburským právom, ktoré sa používalo v Krakove, a upravuje mu aj trhy, dáva právo skladu a povoľuje podolínskym mešťanom ohraďiť sa aj múrami.⁵³ V týchto časoch bol Podolíncec v rukách poľských, ale čoskoro po vydaní tejto privilégijálnej listiny dostáva sa ešte na rozhraní 13. a 14. stor. trvale do Uhorska. Udelenie práva skladu Podolíncu značí, že už koncom 13. stor. začali sa prehlbovať obchodné styky medzi Poľskom a Uhorskom, k čomu došlo už aj preto, že v tých časoch odchodný styk na ceste česko-uhorskej značne upadol.

Zdá sa, že aj pre vznik mesta Trenčína boli položené základy už v 13. stor. Už roku 1241 boli v Zamarovciach (na druhej strane Váhu) hostia, ktorí prišli z Nemecka,⁵⁴ a aj k roku 1265 sa pripomína v Trenčíne hosť Celinus.⁵⁵ Listina, ktorú publikoval Fejér ako kúpnopredajnú zmluvu trenčianskych mešťanov z roku 1300 a v ktorej sa podľa neho uvádza „scultetus et scabini civitatis Threnchinensis“,⁵⁶ netýka sa však v skutočnosti Trenčína, ale Trieru v Nemecku, ako na to už poukázal Hóman.⁵⁷ Hóman túto listinu

ako sa o tom dozvedáme zo starších listín, kde sa na ne odvolávajú (Fekete Nagy, l. c., 333). V privilégii pre Spišské Vlachy z roku 1273 niet však nijakého odvolania sa na privilégium Bela IV. z roku 1243 ani na jeho konfirmáciu z roku 1265. K vydaniu privilégia pre Spišské Vlachy roku 1273 došlo len preto, lebo v privilégii z roku 1271 pre spišských hosťov uvádzajú sa výslovne iba Sasí.

⁵⁰ Fejér, CD V, 1, 133.

⁵¹ Archív mesta Bratislavy, Praha 1956, 10. č. 12.

⁵² Fejér, CD IV, 1, 353—355.

⁵³ Fejér, CD VI, 1, 230—232; Haz. okmt. VI, 392—393.

⁵⁴ Haz. okmt. VI, 39; Szentpétery, RR I, č. 704.

⁵⁵ Wenzel, ÁUO VIII, 122; Szentpétery, RR I, č. 1466.

⁵⁶ Fejér, CD VI, 2, 301.

⁵⁷ Hóman Bálint, *Csák Máté állítólagos pénzverése és egy „trieri“ oklevél*, Turul 1915, 33.

znovu publikoval z originálu a podľa neho sa má správne čítať „Treu[er] en[ses]” a „... civitatis Treu [er]en[sis]” a nie ako to čítal Fejér, ktorý ju publikoval iba z odpisu.^{58a} Aj po diplomatickej a obsahovej stránke sa táto listina zhoduje s inými trierskymi listinami.

Nevieme ani o tom, či Trenčín požíval samosprávu za Matúša Trenčianskeho, ale je to pravdepodobné, lebo aj Žilina dostala v týchto časoch mestské zriadenie. Károly píše, že po smrti Matúša Trenčianskeho Karol Róbert viedol vojská proti Trenčínu, ktorý bol vypálený, a kráľ-vraj odobral vtedy Trenčínu aj privilégiá a vrátil mu ich len roku 1324, keď sa Trenčania vyznamenali za bojov v Transylvánii.^{58b} Karol Róbert skutočne vydal roku 1324 privilegijnú listinu Trenčínu, v ktorej Trenčín uvádza ako civitas (cives et hospites civitatis nostre Thrincziniensis).^{58c} Aj v dekréte kráľa Karola Róberta z roku 1342 vystupuje Trenčín ako mesto (civitas), ale malo platiť iba 10 mariek kráľovskej taxe, čo hovorí o vtedajšej hospodárskej zaostalosti mesta, lebo Trnava mala súčasne platiť až 100 mariek.^{58d} Trenčianski kasteláni sa však stále snažili zasahovať do záležitostí mesta Trenčína a tak kráľ Žigmund vydáva roku 1402 pre Trenčanov privilegijnú listinu, v ktorej sa ustanovuje, že kastelán Trenčianskeho hradu nemá právo súdiť trenčianskych mešťanov bez vedomia richtára mesta Trenčína,^{58e} a keďže kastelán sa ani potom neprestal miešať do ich záležitostí, dáva im Žigmund roku 1412 také práva, aké mali mešťania budínski a stolnobelehradskí.^{58f} Možno teda vcelku konštatovať, že počiatky mnohých miest na Slovensku siahajú už do 13. stor.

Treba ešte konštatovať, že aj keď sa pod pojmom hospites rozumejú spočiatku najčastejšie nemeckí alebo románski kolonisti zo západu, predsa len pod týmto termínom vystupujú už v 13. stor. aj príslušníci domácich uhorských národností (Slovania a Maďari). Privilégiá poskytnuté uhorskými panovníkmi hosťom sa teda nevzťahujú vždy len na Nemcov. Tak napr. už v privilegiiu Bela IV. z roku 1240, ktorým dáva výsady hosťom z Podhradia hradu Tekova (dnes Starý Tekov), výslovne sa hovorí, že pred kráľa predstúpili tak hostia Uhri (Maďari), ako aj Nemci, bývajúci v tomto Podhradí hradu Tekova,⁵⁹ a poskytnuté privilégiá sa teda týkali spoločne príslušníkov oboch národností. Roku 1231 dáva Koloman, vojvoda Slavónie, slobody hosťom bývajúcim pri hrade Valkove v Slavónii, a to Nemcom, Maďarom a Slovanom.⁶⁰ Belo IV. dal niekedy pred 15. júnom 1258 zem Nadosth na Spiši (vyhynutá dedina, dnes majer Trsfany v chotári obce Hyncovce, okr. Sp.

^{58a} Fejér, CD VI, 2, 309.

^{58b} Károly János, *A trencséni vár*, Trencsén 1910, 36–37.

^{58c} Túto listinu nechali si Trenčania potvrdiť roku 1453, Arch. m. Trenčína, Cista 1, fasc. 7, No 4.

^{58d} Corpus iuris hung. I, 158.

^{58e} Arch. m. Trenčína, Cista 1, fasc. 4, No 3; Sbor. Mat. slov. XVI–XVII (1938–1939), 210.

^{58f} Arch. m. Trenčína, Cista 1, fasc. 4, No 5.

⁵⁹ „... hospites nostri tam Hungari quam Teutonici in suburbio castris de Bors commorantes...” Wenzel, AVO VII, 103; Szentpétery, RR I, č. 692.

⁶⁰ „... hospitibus iuxta castrum Valkov commorantibus, videlicet Teutonicis, Saxonibus, Hungaris et Sclavis...” Fejér, CD III, 2, 237.

Nová Ves) hosťom Slovákom (*hospitibus Sclavis*), ktorí mali zato piatich census.⁶¹

2. ROZVOJ MIEST NA SLOVENSKU V 14. STOR.

Z uvedeného sme videli, že začiatky rozvoja miest na Slovensku spadajú už do 13. stor., dokonca už do obdobia vlády Bela IV. (1235—1270). Od konca 13. stor. narastá však v Uhorsku feudálna anarchia, ktorá vyvrcholila najmä po vymretí Árpádovcov (1301). Takto nastúpili v krajine dlhšie trvajúce vnútorné boje, ktoré v značnej miere prekážali prirodzenému rozvoju miest. V týchto časoch feudálnej anarchie mocní feudáli (oligarchovia) zaujímajú dokonca aj kráľovské mestá a kráľovské príjmy v nich, ako to robí napr. na východnom Slovensku palatín Omodej, ktorý zaujal nielen banské mesto Gelnicu s tamojšími kráľovskými príjmami, ale sa snaží získať do svojich rúk aj mesto Košice. Prekáža obchodovaniu Košíc, prepádavajúc kupcov, ktorí išli na trh do Košíc alebo sa z neho vracali. Košickí mešťania týmto snahám palatína Omodeja odporujú a v septembri 1311 došlo k vzbure košických mešťanov proti palatínovi Omodejovi a jeho družine, za ktorej košickí mešťania palatína Omodeja zabili. Košickí mešťania za tejto feudálnej anarchie podporovali ústrednú kráľovskú moc a kráľ zasa napomáhal košických mešťanov. Za takejto situácie došlo roku 1312 k známej bitke pri Rozhanovciach, v ktorej spojené vojská kráľa Karola Róberta, košických mešťanov a spišských Sasov porazili vojská Omodejovcov a s nimi spojené vojská Matúša Trenčianskeho.⁶²

Karol Róbert však po utíšení vnútorných bojov v krajine v plnej miere podporuje rozvoj miest, a to nielen tým, že starším existujúcim mestám dáva ďalšie význačné privilégia, ako sú napr. Košice, ale poskytuje aj mnohým novým miestam takéto mestské privilégia. Rozvoj miest napomáha po ňom aj jeho syn Ľudovít I. a tak môžeme konštatovať, že za Anjouovcov mestá na Slovensku prežívajú svoj nový veľký rozkvet. Nemožno sa tu už podrobne zaoberať vznikom všetkých týchto miest, ktoré vznikli v 14. stor., ale treba sa o nich zmieniť aspoň letmo.

Už niekedy do začiatku 14. stor. spadá vznik mesta Žiliny. *Žilina* bola v 13. stor. slovenskou dedinou (*villa*) a niekedy počiatkom 14. stor. sa tam dostávajú Nemci. Nezachovalo sa privilégium, ktorým dosiahla Žilina mestské práva, ale došlo k tomu pravdepodobne niekedy v rokoch 1310—1312, lebo v listine z roku 1312 sa už uvádza Žilina ako *civitas*.⁶³ Roku 1318 dosahuje *Ružomberok* také slobody a práva, aké mali Lupčania (Partizánska Lupča, predtým Nemecká Lupča).⁶⁴ Roku 1328 obdaril Karol Róbert *Kremnicu* taký-

⁶¹ „... terram Nadosth de Zypes hospitibus Sclavis dederimus, ut nobis de eadem census solvant, sicut in ipsorum privilegio uberius continentur;...“ Fejér, CD IV, 2, 463; Szentpétery, RR I, č. 1181 a 1182.

⁶² Varsik Br., *K boju medzi košickými mešťanmi a Omodejovcami*, Hist. sbor. SAVU X, 1952, 237n.

⁶³ Sbor. Muz. slov. spol. XXIX, 1935, 213.

⁶⁴ Fejér, CD VIII, 2, 167.

mi výsadami, aké mala Kutná Hora v Čechách.⁶⁵ Kremnica vyrástla rýchlo v dôležité banské mesto. O *Topoľčanoch* sa nezachovali nijaké privilégia, ktoré by hovorili o vzniku a počiatkoch tohto mesta. V slovenskej historickej literatúre sa však chybné uvádza, že Topoľčany sa už roku 1271 pripomínajú ako mesto (*civitas*). Listina, na ktorú sa pritom Menci⁶⁶ a Holák⁶⁷ chybné odvolávajú, je v skutočnosti listinou palatína Mikuláša, ktorú vydal 3. novembra 1342, a v nej sa uvádza, že roku 1342 sa konala kongregácia Nitrianskej a Trenčianskej stolice „prope civitatem Thopolchan“.⁶⁸ Listina Štefana V. z roku 1271 je tu len obsahovo pojatá a v tejto sa Topoľčany nespomínajú. Topoľčany sa uvádzajú aj v dekrété Karola Róberta z roku 1342 ako mesto (*civitas*), ktoré platilo kráľovskú taxu 20 mariek⁶⁹ a bolo teda hospodársky silnejšie ako Trenčín.

Treba však konštatovať, že za Anjouovcov sa rozvíjajú obzvlášť mestá na východnom Slovensku. Bolo to predovšetkým v dôsledku nastolených politických a hospodárskych vzťahov medzi Poľskom a Uhorskom v 14. stor. Karol Róbert kládol základy týmto poľsko-uhorským stykom a jeho syn Ľudovít I. sa zaslúžil o ich ďalšie rozšírenie. Už aj samé Košice, ktoré sa stali mestom už v priebehu druhej polovice 13. stor., v dôsledku ďalších významných privilégií, ktoré dostali po bitke pri Rozhanovciach (1312) od kráľa Karola a jeho syna Ľudovíta I., vyrastajú za Anjouovcov v skutočnú obchodnú metropolu na východnom Slovensku. Košice dostali aj právo skladu na tovary, ktoré prichádzali z Poľska a Ruska, čo všetko napomáhalo ich hospodársky vzrast. No popri Košiciach vyrastá za Anjouovcov celý rad ďalších miest na východnom Slovensku, z ktorých sú najdôležitejšie Levoča, Prešov a Bardejov, ktoré ťažili najmä z obchodu s Poľskom.

Levoča začala nadobúdať svoj zvláštny význam už v 13. stor. tým, že podľa veľkého privilégia spišských Sasov z roku 1271 mal gróf alebo sudca (*comes vel iudex*) spišských Sasov súdiť v Levoči ako v sídelnom meste provincie.⁷⁰ Teda už pri tejto príležitosti sa uvádza Levoča ako mesto (*civitas*), hoci v týchto časoch požívala iba tie privilégia, aké mali aj ostatní Sasi na Spiši. No skutočné mestské slobody, na základe ktorých Levoča vyrástla v stredoveké obchodné mesto, dostala až od Karola Róberta, ako sa o tom dozvedáme z privilégia Ľudovíta Veľkého z roku 1364, ktorým tento potvrdzuje výsady, ktoré Levoča dostala už od kráľa Karola Róberta. Medzi týmito výsadami udelenými Karolom Róbertom sa uvádza aj právo skladu.⁷¹ Levoča ležala na ceste

⁶⁵ Fejér, CD VIII, 3. 295—297; Matunák, *Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice*, Kremnica 1928, 87—89.

⁶⁶ Menci V., Středověká města na Slovensku, 75.

⁶⁷ Holák, l. c., Sbor. Mat. slov. XVI—XVII (1938—1939), 216.

⁶⁸ Wenzel, ÁUO VIII, 344; IX, 566; porov. i Szentpétery, RR II, č. 2101.

⁶⁹ Corpus iuris hung. I, 158.

⁷⁰ „... comitem vel iudicem... qui una cum comite (de Scepus) pro tempore constituto omnes causas inter ipsos emergentes iudicabit in Leucha, civitate provincie capitali, iuxta ius et consuetudines provincie approbatas;...” Fejér, CD V, 1, 133.

⁷¹ Dománovszky Sándor, *A szepesi városok úrumégállító-joga*, Budapest 1922, 10—11, 196—198.

do Poľska a z obchodu s Poľskom v značnej miere fažila a v dôsledku neho vyrástla na dôležité obchodné mesto.

V Prešove sa už roku 1247 pripomínajú nemeckí hostia (*Theutonici de Epuries*),⁷² ale Prešov zostáva v 13. stor. ešte dedinou (*villa*). Roku 1299 dáva Ondrej III. prešovským hosťom spolu i s hosťami sabinovskými a veľkošariškými také slobody, aké mali nemeckí hostia na Spiši.⁷³ No Prešov dostáva od Karola Róberta privilégiá až roku 1324 (spolu i so sabinovskými a veľkošariškými), podľa ktorých sa vyníma z právomoci šarišského župana a teda len vtedy dostal právo mestského súdu.⁷⁴ Už v tejto listine z roku 1324 sa uvádza ako *civitas*. Roku 1374 povoľuje Ľudovít I. vystavať Prešovu mestské múry a dáva mu také slobody pri predaji a kúpe plátna a iných remeselníckych výrobkov, aké malo mesto Budín.⁷⁵ Sabinov získava spočiatku tie isté výsady ako Prešov. Roku 1299 získava spolu s Prešovom a Veľkým Šarišom privilégiá, aké mali Sasí na Spiši, a roku 1324 bol zasa spolu s Prešovom a Veľkým Šarišom vyňatý spod právomoci župana. Roku 1370 Ľudovít I. znovu obnovuje privilégium, že sa Sabinov vyníma spod každej cudzej právomoci, a v tomto privilégiu sa už Sabinov dôsledne uvádza ako *civitas*.^{76a} V ďalšom vývine Prešov však predstihol Sabinov a zakiaľ Prešov už roku 1374 získal povolenie vystavať mestské múry, zatiaľ Sabinov získal túto výsadu od Žigmunda roku 1405. V tomto privilégiu z roku 1405 získava Sabinov súčasne aj právo mesta Košíc.^{76b} Veľký Šariš získava síce roku 1299 a roku 1324 obdobné privilégiá ako Prešov a Sabinov, ale v ďalšom vývine zaostal a nevyvinul sa v skutočné slobodné mesto. V 15. stor. patril k hradu Šarišu.

Za Anjouovcov vzniklo na východnom Slovensku aj mesto Bardejov. Bardejov už roku 1320 získava od kráľa Karola Róberta isté výsady a už vtedy sa uvádza ako mesto (*civitas*),⁷⁷ ale až Ľudovít I. ho roku 1376 povyšuje do radov slobodných kráľovských miest a obdarováva ho právom mesta Košíc a Budína. No vtedy bol už Bardejov obtočený múrami.^{78a} Konečne aj *Stará Ľubovňa* bola vyňatá Ľudovítom I. roku 1364 spod právomoci Ľubovnianskeho hradu a dostala právo mesta Košíc.^{78b}

Obchod s Poľskom, ktorý sa v takej silnej miere rozvíjal za Anjouovcov a ktorého sa zúčastnili najmä mestá Košice, Levoča, Prešov, Bardejov, ba aj ďalšie mestá na východnom Slovensku, nebol len obchodom, ktorý sa týkal len východného Slovenska, ale bol to v značnej miere aj obchod tranzitný, ktorý smeroval cez východné Slovensko do celého východného Uhorska a Sedmohradska. Košičania sú medzi prvými, ktorí sa zúčastňujú tohto obchodu.

⁷² Fejér, CD VI, 2, 375; IV, 1, 468; Szentpétery, RR I, č. 864.

⁷³ Iványi Béla, *Eperjes szabad királyi város levéltára*. Szeged 1931, 11—12.

⁷⁴ Iványi, l. c. 14—15.

⁷⁵ Fejér, CD IX, 4, 575; IX, 6, 178.

^{76a} Wagner C., *Dipl. com. Sarosiensis*, 172—173.

^{76b} Fejér, CD X, 4, 428—434.

⁷⁷ Wagner, *Dipl. com. Sarosiensis*, 97—99.

^{78a} Wagner, *Dipl. com. Saros.*, 99—100; Fejér, CD IX, 5, 85.

^{78b} Fejér, CD IX, 1, 50—53. Fejér má chybné datovanie 1342 a Schmauk zasa roku 1352 (*Suppl. anal. Scepus. II*, 107—109). Porov. Karácsonyi, *A hamis okl.*, 74—75.

V Košiciach už na začiatku 14. stor. kvitol obchod a remeslá. Košickí kožušníci už roku 1307 získavajú od mestskej rady a celej košickej obce svoje pravidlá o výrobe a predaji kožušnických výrobkov.⁷⁹ Sú to najstaršie cechové pravidlá, ktoré sa nám zachovali nielen z územia Slovenska, ale aj z celého Uhorska vôbec. Medzi Košicami a Krakovom dochádza už 25. februára 1324 k dohode na zaistenie slobodného obchodu.⁸⁰ Z Košíc išiel pôvodne aj obchod so Sliezscom cez Krakov, lebo až roku 1364 bola otvorená cesta z Košíc cez Liptov a Jablunkov do Sliezska.⁸¹ Krakov dostal právo skladu už roku 1306^{81a} a na uhorskej strane sa usilujú o takéto právo skladu Košice a Levoča. Košice po bitke pri Rozhanovciach dostávajú za ich vernosť mnohé ďalšie význačné privilégia, čo sa týka obchodu, od kráľa Karola Róberta a jeho syna Ludovíta Veľkého a okrem iných výsad získavajú roku 1347 aj právo skladu.⁸² Toto právo skladu Ludovít Veľký roku 1361 obnovuje, pričom sa hovorí ešte konkrétnejšie o obchodníkoch, ktorí prichádzali do Košíc z Poľska a Ruska.⁸³ Levoča získava právo skladu už od Karola Róberta, ako sa dozvedáme o tom z privilégia Ludovíta Veľkého z roku 1364, ktorým potvrdzuje privilégia dané Levoči kráľom Karolom Róbertom.⁸⁴ Levoča sa dostáva pre tieto obchodné výhody do sporu s Kežmarkom a Kežmarok využijúc vpád husitov do svojho mesta roku 1433, keď im vraj boli zničené výsadné listiny, získava od Žigmunda roku 1435 privilégium, ktorým mu bolo potvrdené právo skladu.⁸⁵ Ba v tomto roku získava toto právo podobným spôsobom aj Spišská Nová Ves.⁸⁶

Východoslovenské mestá kvitnú však nielen z obchodu, ale aj z remeselnej výroby, najmä z výroby plátna. Videli sme, že mesto Prešov už roku 1374 dostáva výsady vo veci predaja a kúpy plátna a iných remeselníckych výrobkov, ako ich mali Budínčania. V niektorých východoslovenských mestách podporujú uhorskí panovníci aj špeciálnu výrobu, ktorá sa predtým vyrábala iba v zahraničí. Tak napr. kráľ Žigmund, chcúc vytvoriť silné stredisko vo výrobe barchetu, ako to bolo najmä na západe v Nizozemsku, dáva roku 1411 Košičanom výhradné právo na výrobu barchetu, ktorý sa nikde inde

⁷⁹ Tört. iár. 1889, 182—184; Szádeczky Lajos, *Iparfejldés és a czéhek története Magyarországon II*, Budapest 1913, 5—7, 14—16.

⁸⁰ Piekosinski Fr., *Codex diplomaticus civitatis Cracoviensis*, Cracoviae 1879, I, 17; Domanovszky Sándor, *A szepesi városok árumegállító-joga*, Budapest 1922, 5; Divéky Adorján, *Felső-Magyarország kereskedelmi összeköttetése Lengyelországgal*, Budapest 1905, 7.

⁸¹ Tajný arch. m. Košíc, F. Telonium, No 6.

^{81a} Domanovszky uvádza, že sa tak stalo v roku 1309 (Domanovszky, l. c., 28). Domanovszky sa odvoláva na Mon. med. aevi hist, res gest. Polon. illustr. V, 56. Divéky (l. c., 6—7) uvádza zasa, že už roku 1306 dostal Krakov právo skladu. Dovoláva sa práce Jekel Fr., *Handelsgeschichte Polens*, Wien 1809, 164.

⁸² Taj. arch. m. Košíc, B, privilégia č. 3.

⁸³ Fejér, CD IX, 3, 242.

⁸⁴ Domanovszky, l. c., 10—11, 196—198. Demkó uvádza konkrétne, že toto právo skladu dostala Levoča už 11. júna 1321 (Demkó Kálmán, *Lőcse története*, Lőcse 1897, 310—311).

⁸⁵ Domanovszky, l. c., 208—211.

⁸⁶ Domanovszky, l. c., 211—215.

v Uhorsku nemal vyrábať.⁸⁷ Košice dostávajú vtedy aj právo bieliť plátno. Roku 1419 získavajú Košice znovu monopol pre výrobu barchetu v celom Uhorsku⁸⁸ a súčasne iným nariadením Žigmunda z tohto roku sa zakazuje Eudínu, Stoličnému Belehradú a Bratislave vyrábať barchet,⁸⁹ ba roku 1420 zakazuje vyrábať barchet aj Sibíni v Transylvánii.⁹⁰ Roku 1424 povoľuje však Žigmund okrem Košíc vyrábať barchet aj Bardejovčanom, kde mohlo byť osem majstrov.⁹¹ Roku 1425 nariaďuje už Žigmund Šarišskej stolici, aby chránila Košice a Bardejov v ich výlučných právach.⁹² Z tohto je jasné, že v našich mestách sa vzráha už v stredoveku popri obchode aj remeselná výroba.

Ako sa však staral Karol Róbert o pozdvihnutie obchodných stykov poľsko-uhorských na severných hraniciach čiže na našom východnom Slovensku, tak sa staral aj o pozdvihnutie obchodných stykov na západných hraniciach Uhorska čiže na našom západnom Slovensku. Tu na západných hraniciach Uhorska sa začali slubne rozvíjať obchodné styky so zahraničím, najmä s Českými zemami a Rakúskom už v prvej polovici 13. stor. Na ceste zvanej česko-uhorskej, ktorá viedla z Prahy cez Brno a Trnavu do Budína, už za Bela IV. (iste už na začiatku jeho vlády) bol stanovený mýtny poriadok a určené boli vtedy pevné miesta, kde sa malo vyberať mýto. No v druhej polovici 13. stor. v dôsledku častých česko-uhorských vojen a v dôsledku dlhej feudálnej anarchie v Uhorsku došlo na tejto ceste k neistote z bezpečnostného stanoviska a k anarchii vo vyberaní mýtnych poplatkov a tak obchodné spojenie na tejto ceste na rozhraní 13. a 14. stor. značne upadlo.

V dvadsiatych rokoch 14. stor., keď už padlo panstvo Matúša Trenčianskeho a keď sa aj vnútorné pomery upokojili, dochádza k užšej hospodárskej spolupráci medzi uhorským kráľom Karolom Róbertom a českým kráľom Jánom Lucemburským. Na schôdzku do Trnavy 13. februára 1327, kde boli nastolené hospodárske záležitosti, prišiel aj český kráľ Ján a uhorský kráľ Karol len po tejto schôdzi uviedol do života na český spôsob sústavu zemepanskej banskej slobody; tu sa tiež obaja dohodli o zavedení dvojitej mince (strieborných grošov a zlatých peňazí rázu florentského). Český kráľ dal vtedy k dispozícii uhorskému panovníkovi aj razičov peňazí z Kutnej Hory, ktorých usadil v Kremnici. Karol Róbert roku 1328 obdaril Kremnicu mestskými právami a Kremnica sa mala riadiť právom kutnohorským.

Dobré vzťahy medzi Lucemburgovcami a Anjouovcami viedli dokonca aj k politickému spojenectvu, zahrotenému proti Habsburgovcom, a proti rakúskym vojvodom sa mala použiť aj hospodárska zbraň. Obchodné styky Uhorska s ríšou nemeckou išli totiž do tých čias cez Viedeň, keďže uhorsko-moravské pohraničie bolo v dôsledku spomenutých pomerov značne nepokoj-

⁸⁷ Wenzel Guszláv, *Kassa város parketkésztése a XV. század kezdetén*. Pest 1871, 15—16; príl. I.

⁸⁸ Tamže, 20—21; príl. V.

⁸⁹ Wenzel, 1. c., 22—23; príl. VII.

⁹⁰ Tamže, 28—29; príl. XI.

⁹¹ Tamže, 29; príl. XII.

⁹² Tamže, 29—30; príl. XIII.

né. Toto sa malo teraz odstrániť a český kráľ sa s najväčšou horlivosťou podujíma, aby obchod z Nemecka do Uhorska a aj opačne z Uhorska do Nemecka išiel nabadúce už cez Moravu a Čechy a nie cez Viedeň. Brno tu malo získať postavenie Viedne. Takto Karol Róbert snažiac sa odstrániť neistotu na ceste česko-uhorskej, ako aj odstrániť požadovanie neprimeraných mýt, vydáva 6. januára 1336 v dohode s českým kráľom listinu, ktorou sa ustanovujú mýta, ktoré sa mali vyberať od hraníc Uhorska (od Holíča) až po Budín. Tento mýtny poriadok bol zavedený podľa starej zvyklosti, ktorá tu už bola od čias Bela IV.⁹³ Na tejto česko-uhorskej ceste bolo mestu Trnave zvlášť prisúdené významné postavenie, že sa tu totiž vozy vybaľovali a platil sa tu tridsiatok a nie obyčajné mýto. Máme mnoho dokladov, že od roku 1336 v plnej miere používajú túto cestu nielen obchodníci z Českých zemí, ale aj z Nemecka.⁹⁴ Nie teda div, že od tridsiatych rokov 14. stor. nastúpil ďalší mocný hospodársky rozkvet mesta Trnavy. O tomto rozkvele mesta Trnavy nás v dostatočnej miere presvedčuje aj dekrét kráľa Karola z roku 1342, ktorým predpisuje platiť Trnave do kráľovskej komory až 100 mariek vtedy, keď súčasne predpisuje napr. Krupine 35 mariek, Topoľčanom 20 mariek, Starému Tekovu 15 mariek a Trenčínu iba 10 mariek. Bolo len prirodzené, že v dôsledku tohto nového usmernenia obchodu z Nemecka do Uhorska cez Trnavu začala trpieť v značnej miere Bratislava, ktorej týmto bol hospodársky rozkvet načas zabrzdený. Ľudovít Veľký sa však v druhej polovici 14. stor. zasa stará všemožne o rozkvet Bratislavy a poskytuje jej nové významné privilégia, medzi ktorými je aj povolenie z roku 1373, aby obchodníci z Českých zemí mohli používať aj cestu z Holíča cez Malacky a Stupavu do Bratislavy⁹⁵ a aby takto nemuseli ísť cez Trnavu. Takto v druhej polovici 14. stor. hospodársky silne vzrastá aj Bratislava a koncom 14. stor. vidíme, že Trnava a Bratislava sa dostávajú približne na rovnakú hospodársku úroveň. Svedčí o tom aj fakt, že roku 1389 platí Bratislava rovnakú taxu (6000 zlatých) kráľovi ako Trnava.⁹⁶ Treba konštatovať, že Bratislava a Trnava sú v týchto časoch nielen najbohatšími mestami na území Slovenska, ale aj na území celého vtedajšieho Uhorska. Obe tieto mestá mali veľmi podobnú hospodársku základňu, a to nielen tým, že ležali pri cestách do zahraničia, kade prechádzal obchod s cudziňou, a že teda mešťania mali veľký príjem z obchodu, ale v oboch týchto mestách boli vyvinuté aj remeslá a okrem toho sa mešťania v silnej miere zaoberali aj vinohradníctvom a víno vyvážali aj do zahraničia, najmä na Moravu. Príjem z vinohradníctva tvoril tiež značnú časť bohatstva týchto miest.

Celý rad privilégií, ktoré dostala Trnava a Bratislava od uhorských kráľov do konca 14. stor. a na základe ktorých vyrástli na spomenutú hospodársku úroveň, uzaviera udelenie práva skladu (*ius stapulae*), ktoré dal kráľ Žigmund 22. januára 1402 mestám Trnave, Bratislave a Šopronu. Žigmund vydáva toto

⁹³ Čelakovský J., *Sbirka pramenů práva městského království českého I*, Praha 1886, 44–46.

⁹⁴ Varsík Br., *Vznik a počátky města Trnavy*. Hist. štúdie III, 1957, 267–268.

⁹⁵ Fejér, CD IX, 4, 488; IX, 7, 332.

⁹⁶ Zsigmondkori okl. I, č. 938 a 1154.

privilégium uvedeným trom mestám naraz v jeden deň v Skalici, čo značí, že tu chcel rozriešiť dôležitú otázku zahraničného obchodu na západnom pohraničí. V tomto privilégiu sa ustanovuje, že obchodníci, ktorí idú s tovarom z Nemecka, Rakúska a z Čiech alebo z Moravy do Uhorska, ako aj opačne z Uhorska do týchto krajín, sú povinní ísť starými verejnými cestami a všetky ich tovary dovážané alebo vyvážané sú povinní v uvedených mestách (teda v Trnave, Bratislave a Šoproni) zložiť a tovar ďalej z týchto miest nesmú vozit; tovary tu majú vybalit, odvážit a predat alebo ich môžu vymeniť za iný tovar. Tým, ktorí by toto nariadenie nedodržali, má sa tovar skonfiškovať a dve tretiny má z neho dostať štátna pokladnica a jednu tretinu poškodené mesto. Toto nariadenie sa však nevzťahuje na trnavských, bratislavských a šopronských obchodníkov, ktorí nie sú povinní nikde zložiť svoj tovar, ale môžu ho viesť ďalej po celom Uhorsku.⁹⁷ Týmto sa obchod so zahraničím na západnom Uhorsku dostal do rúk obyvateľov týchto troch pohraničných miest, kým predtým vozili obchodníci zo zahraničia svoje tovary až do Budína, ktorý mal právo skladu. Do týchto čias získaval teda najviac zo zahraničného obchodu zo západných krajín Budín, kým v dôsledku tohto nového práva skladu z roku 1402 získava Trnava, Bratislava a Šopron a naopak, mnoho stráca Budín. Budín skutočne po roku 1402 po hospodárskej stránke ďaleko zaostal za Bratislavou a Trnavou. V tomto období platil Budín omnoho menšiu kráľovskú daň ako Bratislava alebo Trnava a hoci bol v spojení ešte s Pešťou, platil len 4000 zlatých do štátnej pokladnice. Keď sa potom Budín oddelil od Pešti, platil len 2000 zlatých dane.⁹⁸

Keď už Žigmund robil poriadok na začiatku roku 1402 so zahraničným obchodom na západnom Slovensku, rozhodol sa súčasne regulovať aj obchod idúci do Uhorska zo severu, z Poľska a Ruska. Roku 1402 dáva Žigmund právo skladu aj mestu Trenčín na tovary prichádzajúce z Poľska a Ruska.⁹⁹ Podobne 22. januára 1402 dáva právo skladu aj mestu Levoči na tovary prichádzajúce z Poľska alebo Sliezska a nariaďuje vtedy, aby obyvatelia Bratislavy, Trnavy, Šopronu a Trenčína neboli nútení zložiť svoje tovary v Levoči a aj Levočania zasa práve tak aby neboli nútení zložiť svoje tovary v uvedených štyroch mestách. Levočania dostávajú slobodu, že môžu vozit svoje tovary po celej krajine až k moru a do Transylvánie.¹⁰⁰ Konečne listinami z 22. januára 1402 a z 26. januára 1402 dostáva aj Bardejov právo skladu na tovary prichádzajúce z Poľska a Ruska a aj Bardejovčania môžu chodiť so svojimi tovarmi po celej krajine až k moru do Senji, ba aj ďalej za more, bez ohľadu

⁹⁷ Arch. m. Trnavy, Ar. I, Lad. 3, No 21; Fejér, CD X, 4, 112—116; Fejér, CD X, 4, 108—112.

⁹⁸ Csánki D., *Magyarország történelmi földrajza I*, 6.

⁹⁹ Károlyi János, *A Trencsényi vár*, Trencsén 1910, 40. Károlyi cituje z dotyčnej listiny, ale odvoláva sa chybné na Fejér, CD X, 2, 293. Z listiny však, ktorou Žigmund dáva právo skladu mestu Levoči 22. januára 1402, vysvitá jasne, že Trenčín dostal tiež právo skladu (Zsigmodkori okl. I, č. 1412).

¹⁰⁰ Csánki, l. c. I, 128.

na staršie privilégium Budína.¹⁰¹ Teda aj tu na severe dostávajú právo skladu na tovary prichádzajúce zo Sliezska, Poľska a Ruska pohraničné mestá Trenčín, Levoča a Bardejov.

V týchto časoch za Anjouovcov vznikajú na západnom a severnom Slovensku aj viaceré nové obchodné mestá, z ktorých niektoré sa stávajú dokonca aj slobodnými kráľovskými mestami. Tak *Skalica* získava roku 1372 od Ludovíta I. také výsady, aké mali iné kráľovské mestá, a vtedy vznikajú aj múry mesta.¹⁰² *Modre*, ktorá patrila kráľovnej, obnovuje Ludovít I. roku 1361 privilégiá, ktoré mala už predtým, ale boli zničené ohňom.¹⁰³ Slobodným kráľovským mestom sa stáva až za Rudolfa II. Roku 1340 dostáva privilégiá *Martin* (predtým Turč. Sv. Martin), ktorý sa mal riadiť podľa krupinského práva.¹⁰⁴ *Prievidza* sa riadila najprv právom žilinským, ale kráľ Ludovít I. jej toto zakázal, keďže Žilina sa riadila právom tešínskym, ktoré mesto ležalo mimo hraníc Uhorska. Prievidžania sa roku 1389 obracajú na Krupinu, aby sa mohli riadiť jej právom.¹⁰⁵ Kráľovná Mária vyňala roku 1382 Prievidzu z právomoci županov a bojnických kastelánov a Prievidžania sa mali tešiť slobodám, aké mal Budín.¹⁰⁶ Z listiny z roku 1376 sa zasa dozvedáme, že kráľ Ludovít I. vyňal *Bánovce nad Bebravou* spod právomoci hradu Uhrovcu a povýšil ho do radu slobodných kráľovských miest.¹⁰⁷ Roku 1392 dáva Štibor zo Štiboric *Beckovu* právo mesta Trnavy¹⁰⁸ a už roku 1398 sa uvádza ako múrmi obtočené mesto (civitas munita seu murata).¹⁰⁹ Roku 1325 dostáva isté privilégiá aj dedina, z ktorej sa vyvinulo v priebehu 14. stor. *Kysucké Nové Mesto*.¹¹⁰ Konečne do 14. stor. spadá aj vznik mesta *Hlohovca*. Pod hradom Hlohovcom v susedstve starej podhradskej osady vyrastá už v 14. stor. nemeckými hosťami osídlené mesto, ktoré dostáva nemecký názov Freistadt, z čoho vzniklo slovenské Frašták. Jeho najstaršie privilégiá sa nezachovali, ale už v 14. stor. sa uvádza ako civitas a vystupuje aj pod menom Freistadt. V prvej polovici 16. stor. riadil sa Hlohovec právom mesta Trnavy.

Anjouovci podporujú však nielen obchod a rozvoj obchodných miest, ale aj rozvoj banských miest na Slovensku. Taktó vznikajú za Anjouovcov ďalšie banské mestá na strednom Slovensku. Roku 1328 bola založená už spomenutá *Kremnica* a za Karola Róberta získava aj *Pukanec* svoje privilégiá.¹¹¹ V *Novej Bani* prišli niekoľkí pukaneckí obyvatelia roku 1337 na bohatú žilu zlata a tak sa osada začala rýchlo zaľudňovať a už do druhej polovice roku 1345 spadá

¹⁰¹ Zsigmondkori okl. I, č. 1411 a č. 1417; Iványi Béla, *Bárta szabad királyi város levéltára I*, Budapest 1910, 8.

¹⁰² Fejér, CD IX, 4, 421—423; IX, 5, 574—575.

¹⁰³ Fejér, CD IX, 3, 250—253.

¹⁰⁴ Fejér, CD VIII, 4, 439; X, 7, 567.

¹⁰⁵ Fejér, CD X, 1, 561—562; Sbor. Muz. slov. spol. XXIX (1935), 215.

¹⁰⁶ Fejér, CD X, 1, 60—64.

¹⁰⁷ Chaloupecký V., *Středověké listy ze Slovenska*, Bratislava—Praha 1937, 176—177; Levéltári közlemények 1936, 231—232.

¹⁰⁸ Wenzel G., *Štibor vajda*, Budapest 1874, 66.

¹⁰⁹ Wenzel, *Štibor vajda*, 103.

¹¹⁰ Fejér, CD XI, 510.

¹¹¹ Fejér, CD VIII, 7, 259—260; VIII, 4, 273—274.

zriadenie mestskej rady v Novej Bani.¹¹² Roku 1379 povyšuje Ľudovít I. *Lu-bietovú* na mesto a dáva jej banskoštiavnické právo,¹¹³ a roku 1380 dostáva aj *Brezno* právo Banskej Štiavnice.¹¹⁴

No podobne aj na Spiši a v Gemeri získavajú od Anjouovcov viaceré banské osady svoje mestské privilégia. Roku 1327 dáva Karol Róbert *Smolníku* právo Banskej Štiavnice¹¹⁵ a roku 1327 dostáva aj *Plešivec* a *Štítnik* v Gemeri právo mesta Krupiny.¹¹⁶ Plešivec a Štítnik vyrastajú na panstve Bebekovcov. Roku 1340 získava *Rožňava* privilégiá od Karola Róberta.¹¹⁷ Rožňava však patrí arcibiskupstvu ostrihomskému. *Dobšiná* sa osídľuje roku 1326 hosťami a už vtedy dostáva isté výsady; noví osadníci sa mali ríadiť právom krupinských Nemcov.¹¹⁸ Žigmund dáva Dobšinej roku 1417 ďalšie privilégium, a to právo trhov,¹¹⁹ čím dostáva Dobšiná viac mestský ráz. V Gemeri okrem týchto uvedených banských miest získava mestské práva roku 1334 od Karola Róberta aj *Rimavská Sobota*, ktorá však vyrastá už ako obchodné mesto. Rimavská Sobota dostáva vtedy právo mesta Budína a patrila vtedy Tomášovi, vojvodovi Transylvánie.¹²⁰ Tieto gemerské mestá sú teda zväčša poddanskými mestami.

V Abaujskej stolici získava mestské zriadenie v 14. stor. aj *Moldava*. Už roku 1317 je obývaná nemeckými hosťami a už vtedy sa tam uvádza richtár a prisažní.¹²¹ V listine kráľa Ľudovíta z roku 1345 sa už dôsledne uvádza ako „*civitas nostra Scepsy*“ a mala vtedy aj mestskú radu.¹²² V ďalšom období sa však Moldava dostáva aj do rúk súkromníkov-feudálov. Nakoniec treba sa ešte zmieniť, že aj na území dnešného Drienova (okr. Prešov) bol pokus o založenie mesta. Kráľ Karol Róbert dáva roku 1317 hosťom zo Židovho Potoka (*Sydoupatata*) také slobody, aké mali mešťania Košíc a Gelnice.^{122a} V tomže roku im dáva aj právo týždenných trhov.^{122b} Židov Potok (maď. Zsidópataka) tvoril severnú časť dnešného Drienova, ležiacu severne od potoka pretekajúceho dnešným Drienovom a bol poddanskou dedinou drienovskej vetve rodu Aba. Židov Potok sa však nerozvinul na mesto, asi pre odchod tamajších hostí. V prvej polovici 15. stor. sám Drienov vystupuje ako mestečko (*oppidum*), ktoré získava roku 1470 od kráľa Mateja výročné a týždenné trhy.^{122c}

Vcelku možno konštatovať, že počiatky všetkých významnejších slovenských miest spadajú už do 13. a 14. stor. a v ďalších storočiach ich rozvoj ešte po-

¹¹² Knauz Nándor, *A Garan-melletti Szent-Benedeki apátság*, Budapest 1890, 217.

¹¹³ Fejér, CD IX, 5, 312.

¹¹⁴ Fejér, CD IX, 5, 390—391.

¹¹⁵ Anj. okmt. II, 281.

¹¹⁶ Fejér, CD VIII, 3, 265—267.

¹¹⁷ Csánki, I. c. I, 128.

¹¹⁸ Wagner, *Analecta Scepusii I*, 447—448; Fejér, CD VIII, 3, 130—132.

¹¹⁹ Lex Júlus, *Siedlungsgeschichte und Rechtsverhältnisse der Stadt Dobschau — Dobsina*. Ung. Jahrbücher XV, 1935, 273.

¹²⁰ Anj. okmt. III, 73.

¹²¹ Anj. okmt. I, 433—435.

¹²² Anj. okmt. IV, 508—509.

^{122a} Fejér, CD VIII, 2, 49—50.

^{122b} Fejér, CD VIII, 2, 56—57.

^{122c} Arch. rod. Andrassy na Krásnej Hôrke (dnes v Štát. arch. v Levoči), Fasc. 54, č. 29.

kračuje. Pravda, niektoré z uvedených miest, ktoré v 13. a 14. stor. dostali dôležité privilégia, nevyvinuli sa na skutočné slobodné obchodné alebo banské mestá, keďže sa ukázalo, že nemali dostatočne silnú hospodársku základňu, či sa to už týka ich polohy alebo výskytu rudného bohatstva. Niektoré z nich sa stali iba poddanskými mestami alebo mestečkami.

3. VÝZNAM MESTSKÝCH PRIVILÉGIÍ PRE HOSPODÁRSKY ROZVOJ MIEST

V trhových osadách, ktoré treba považovať za zárodky slobodných stredovekých miest, žilo obyvateľstvo rôzneho zamestnania a sociálneho postavenia: vojaci, privilegovaní a zvláštnu obec tvoriaci hostia a pod kráľovskou a súkromnou právomocou stojaci slobodní ľudia a otroci. Tieto rôzne vrstvy obyvateľstva však nespojoval ešte nijaký spoločný právny sväzok.¹²³ Toto sa zmenilo až vtedy, keď uhorský kráľ Belo IV. (1235—1270) a po ňom aj jeho nástupcovia začali podľa západného vzoru dávať týmto trhovým miestam (ale často už aj netrhovým miestam) výsady, na základe ktorých staré rôznorodé obyvateľstvo spĺyvalo v jednotný mestský stav a tvorilo celok (*universitas, communitas*).

Čím sa vyznačujú privilégia, na základe ktorých sa z našich trhových miest (ale i netrhových) vyvinuli takzvané slobodné stredoveké mestá? Poukázali sme si už vcelku na výsady, ktoré dostali Trnavčania od Bela IV. roku 1238, a videli sme, že medzi nimi sú už v podstate všetky dôležité slobody, aké mohlo v tých časoch dosiahnuť takéto vznikajúce obchodné mesto. Treba predovšetkým konštatovať, že Belo IV. už keď vydával toto privilégium pre Trnavčanov, bol rozhodnutý založiť na mieste starého trhového miesta slobodné mesto, a to podľa vzoru miest, aké už vtedy kvitli v západnej a južnej Európe. Belo IV. už v úvode tejto listiny vyzdvihuje, že Trnava sa mu zdá za najvhodnejšie miesto pre usadenie hostí, a preto dáva privilégia tak obyvateľom, ktorí už boli v Trnave, ako aj tým, ktorí sa do Trnavy ešte len v budúcnosti nasťahujú. V tomto privilégiu dáva Trnavčanom predovšetkým tú výsadu, že budú patriť kráľovskej korune a že nesmú byť podriadení právomoci nikoho, čiže vyňatí boli z právomoci župana Bratislavskej stolice. V dôsledku toho dáva im ďalej právo voľby richtára a prísazných (mestskej rady) a poskytol im takto samosprávu. Richtár mal právo súdiť a spolu s dvanástimi prísaznými mal aj právo sfatia. Keby sa zistilo, že richtár je vo veci vysluhovania spravodlivosti nedbanlivý alebo nespravodlivý, alebo ak sa to týka spoločne celej obce, nech sa až potom Trnavčania odvolajú na kráľovský súd. Mešťania mali byť teda súdení vlastným mestským súdom podľa nemeckého práva, keďže väčšina hostí prichádzala do vznikajúcich miest z Nemecka. Vyňatie spod stoličných súdov a spod právomoci kastelánov a poskytnutie dotyčnému miestu možnosti zriadiť mestskú radu je najdôležitejšou výsadou, na základe ktorej vznikajú na Slovensku slobodné mestá. Trnavčania dostávajú ďalej slobodu, že nikoho nie sú

¹²³ Acsády Ignác, *A magyar jobbágyiség története*, Budapest 1948, 85—86.

povinní ubytovať a pohostiť, keby prišiel medzi nich (a to ani župana a iných hodnostárov), ale sú povinní ubytovať kráľa a hradiť mu potrebné výdavky, keby medzi nich zavítal (*ius descensus regii*).

Nemenej dôležité boli však aj ďalšie výsady, ktoré dotyční obyvatelia a hostia (*cives et hospites*) dostali, a menovite sa to týka výsad vo veci obchodu alebo dolovania, lebo od toho mnoho záviselo, či dotyčné miesto obdarené privilégiami bude mať dostatočnú a vyhovujúcu hospodársku základňu pre rozvoj dotyčného obchodného alebo banského mesta. Tak napr. Trnavčania dostávajú roku 1238 vo veci platenia mýt také výsady, aké mali mešťania stolnobelehradskí (*Albenses*), teda boli oslobodení od platenia mýt nielen v celej krajine, ale aj na hraniciach krajiny, teda neplatili ani osemdesiatok. Trnavčania v tomto smere dosiahli tie najširšie slobody, lebo Krupinčania roku 1244 dosiahli iba také výsady, že nemali síce platiť mýto v celej krajine, ale museli ho platiť na hraniciach krajiny, a Nemecká Ľupča dostáva roku 1263 oslobodenie od platenia mýt a tridsiatnikov len na území veľkej Zvolenskej stolice. Obyvatelia banských osád dostávajú zasa privilégiá, že na istom vymedzenom území môžu hľadať a dolovať rudy. Tieto privilégiá boli základnou podmienkou pre hospodársky rozvoj dotyčných miest, najmä tých, ktorých mešťania sa zaoberali tranzitným obchodom. V 14. a 15. stor. dostávajú mestá na Slovensku aj ďalšie obchodné výhody a práva, medzi ktorými treba zvlášť vyzdvihnúť právo skladu (*ius stapulae*).

Ba privilégiá sa často týkali aj ďalších dôležitých otázok mešťanov a síce spôsobu platenia desiatok (kráľovských), slobodnej volby farára (napr. v Trnave si mohli mešťania zvoliť farára a ostrihomský arcibiskup ho len potvrdzoval), ďalej otázky vojenskej povinnosti mešťanov, prisťahovávanie sa nových ľudí do mesta, poručenstva mešťanov (napr. v Trnave mohol mešťan slobodne svoj majetok poručiť) a podobne aj ďalších vecí.

Mestské právo bolo súhrnom právnych noriem, ktoré upravovali tak právny pomer miest k panovníkovi, županovi a vôbec ku krajine, ako aj pomer mešťana k mešťanovi. V privilégiách sa obyčajne konkrétne uvádza, podľa akého práva sa má to ktoré mesto riadiť, a mladšie mestá sa pritom obyčajne majú riadiť právami starších miest, ktoré sú zase recipované podľa nemeckého práva, či už to recepciou saského práva (tu predovšetkým magdeburského) alebo práva švábskeho. Tým, že jedno mesto, resp. jeho mešťania požívali práva iného mesta, dochádza k filiáciám. Filiácie spočívali v tom, že mestá sa recipovaním práva starších miest dostávali s nimi do istej verejnoprávnej zaviazanosti, ktorá sa prejavovala najmä v tom, že tieto mestá, od ktorých sa právo recipovalo, stávali sa pre nich odvolacou súdnou inštanciou, čiže odvolávali sa k nim na „vyššie právo“. Pre mestá na Slovensku sú takéto filiácie práva najmä k právu budínskemu a krupinskému, ale aj k trnavskému, košíckému a iným. Tak napr. v 15. a 16. stor. sa celé juhozápadné Slovensko odvolávalo na „vyššie právo“ do Trnavy, ako sú: Skalica, Senica, Trenčín, Beckov, Nové Mesto nad Váhom, Vrbové, Hlohovec a Topoľčany. Magdeburské právo, používané v Žiline, bolo roku 1473 na žiadosť žilinského fojta Václava

Pangráca preložené z nemčiny do češtiny (so slovakizmami) pre používanie žilinských Slovákov.

Dôležitá je aj hospodárska otázka našich miest, akého druhu sú naše mestá a aká bola teda ich hospodárska základňa. Medzi našimi význačnými mestami máme tak mestá obchodné, ako aj mestá banské. Mestá oboch druhov vznikali a rozvíjali sa temer súčasne, počnúc od 13. stor. Do 13. stor. spadá začiatok rozvoja obchodných miest na západnom pohraničí Slovenska, a to Trnavy a Bratislavy, ktorých vzostup súvisí v značnej miere so zahraničným obchodom, a to v prípade Trnavy so zahraničným obchodom smerujúcim z Českých zemí a v prípade Bratislavy najmä s obchodom smerujúcim z Rakúska a do Rakúska. Na prudký hospodársky rozvoj týchto miest mal okrem toho značný vplyv aj rozvoj vinohradníctva, lebo obe tieto mestá vyvážali víno aj do zahraničia, najmä na Moravu. Okrem týchto dvoch miest vyrastá už v 13. stor. aj Krupina v dôležité obchodné mesto, ktoré má svoju základňu v oblasti banských miest na strednom Slovensku. Na východnom Slovensku sú to zasa Košice, ktoré sa už v 13. stor. stávajú skutočným slobodným mestom a ktoré už na začiatku 14. stor. majú dôležité obchodné styky zasa s Poľskom. Bol to Belo IV., ktorý položil základy pre rozvoj miest na Slovensku v 13. stor.

Začiatkový rozvoj miest na Slovensku bol načas zabrzdený feudálnou anarchiou, ktorá narástla v Uhorsku koncom 13. a najmä začiatkom 14. stor., takže to boli až Anjouovci, za ktorých rozvoj miest ďalej pokračuje a ktorí založili mnohé ďalšie mestá na východnom Slovensku, ktoré obchodujú s Poľskom, ako je Levoča na Spiši, Prešov, Bardejov a Sabinov v Šariši. Žilina vyrastá zasa v obchodné mesto najmä od roku 1364, keď bola otvorená cesta z Košíc cez Liptov a Jablunkov do Vratislavy v Sliezske,¹²⁴ ako sa o nej zmieňuje Ludovít I. v listine z 5. októbra 1364, v ktorej ustanovuje, že na tejto ceste sa má vyberať mýto len tri razy, a to v Liptove, Turci a v Žiline, aby takto obchodníci, menovite Košičania a Spišiaci, ale aj iní, ktorí budú chcieť po nej cestovať, neboli zafažovaní príliš častým vyberaním mýta.¹²⁴ Možno teda vcelku konštatovať, že začiatky rozvoja našich obchodných miest súvisia v značnej miere s rozmachom obchodu so zahraničným, a to na západnom Slovensku čiastočne už v 13. stor. a na severovýchodnom Slovensku zasa v 14. stor.

Podobne do 13. stor. spadajú aj počiatky rozvoja banských miest Banskej Štiavnice a Banskej Bystrice na strednom Slovensku a Gelnice na Spiši. Vznik a rozvoj Kremnice spadá až do vlády Karola Róberta v 14. stor. a za Anjouovcov vznikli aj ostatné banské mestá na strednom a východnom Slovensku. Okrem uvedených najdôležitejších obchodných miest vznikajú v 13. a 14. stor.

¹²⁴ „Quod nos pro comodo et utiliori statu regni nostri ac subditorum nostrorum regnicolarum viam novam versus Vratislouiā et alias partes Bohemie tendentem commisimus aperiendam, extirpandam et ampliandam, ut igitur mercatores regni nostri, videlicet Cassenses, Scepsiensis et alii quipiam ipsam viam novam facientes per multiplices tributorum exactiones nuncium non aggraventur, statuimus, ut solummodo in tribus locis, videlicet in Lypto, in Turuch et in Zylna tributum a mercatoribus et rebus exportantibus et importantibus exigatur, ...” Tajný arch. m. Košíc, F. Telonium, No 6.

aj mnohé ďalšie v predošlej kapitole spomenuté obchodné mestá na Slovensku, ktoré majú síce tiež často obchodné styky aj so zahraničím, ale ich význam váži poväčšine vo funkcii obchodných stredísk jednotlivých krajov Slovenska.

Konečne treba ešte konštatovať, že mnohé mestá na Slovensku majú silnú hospodársku základňu aj v poľnohospodárstve. Sú to najmä mestá na západnom Slovensku, ale aj Košice na východnom Slovensku, ktoré pestujú víno a vyvážajú ho aj do zahraničia. Mnohé mestá vlastnia na obvode svojich miest aj viaceré poddanské dediny, ako sú najmä Košice, Trnava, Bratislava a iné.

4. ROZVRSTVENIE OBYVATELSTVA V MESTÁCH NA SLOVENSKU

Už v 14. stor. nachádzame v mestách na Slovensku medzi obyvateľstvom silnú diferenciaciu, a to v obdobnej forme, ako ju nachádzame v tých časoch aj v mestách v západnej a južnej Európe. Nachádzame tu už patriciát, remeselníctvo organizované v cechoch a mestskú chudobu. Patriciát sa regrutuje v obchodných mestách predovšetkým z obchodníkov (kupcov), prípadne majiteľov väčších majetkov (aj vinogradov) na okolí mesta a v banských mestách sú to zase popri obchodníkoch najmä ťažiar. Patriciát uchvacuje aj v našich mestách vedenie miest do svojich rúk a z jeho stredu sa regrutuje mestská rada. Remeselníctvo tvorí strednú vrstvu obyvateľstva a je organizované v cechoch. Patricijovia aj remeselníci sú mešťanmi, majú mestské právo, ale remeselníci, hoci tvorili omnoho početnejšiu vrstvu obyvateľstva než patricijovia, boli z vedenia mesta obyčajne vytlačení bohatými patricijmi. V dôležitejších mestách, najmä v mestách, ktoré mali tranzitný obchod, už v 14. stor. množí sa počet takého obyvateľstva, ktoré nemá mestské práva a ktoré sa teda nestáva skutočnými mešťanmi, ako sú povozníci, nakladači tovaru, tovariši, robotníci na stavbách, služobníctvo, obrábatelia pôdy na majetkoch patricijov a pod. Vzniká tu teda aj tretia vrstva obyvateľstva, ktorú nazývame mestskou chudobou. Z tejto vrstvy býva čiastka vo vnútri múrov mesta, ale čiastka už na predmestiach. Naše väčšie mestá, ako sú Košice a Bratislava, majú už v 14. stor. svoje predmestia. Treba však konštatovať, že v tomto smere nebol nejaký jednotný vývin v našich mestách a že trochu iné pomery boli v tých mestách, ktoré mali dôležitý tranzitný obchod, a iné zase v mestách, ktoré boli obchodnými mestami len pre svoj kraj, lebo v týchto mestách sa značná čiastka obyvateľstva zaoberala aj roľníctvom, a konečne inak sa vytvárali pomery zasa v banských mestách, kde boli aj robotníci pracujúci v baniach.

Tento rôzny vnútorný vývin v našich mestách v značnej miere súvisel aj s národnostným zložením obyvateľstva toho ktorého mesta. Poukázali sme už na to, že Nemci sa usadzovali na Slovensku tak na dôležitých miestach starých sídelných oblastí, kde sa usadzovali priamo v susedstve starých slovenských dedín a kde zakladali nové obchodné mestá, ako sa usadzovali aj v horských oblastiach, ktoré boli do tých čias len slabšie osídlené alebo boli aj vôbec neosídlené, ako to bolo napr. na Spiši a v niektorých oblastiach stredného

Slovenska, kde založili najmä banské mestá. Tam, kde sa Nemci usadili v susedstve starých slovenských dedín a kde si vybudovali v susedstve týchto starých dedín, resp. trhových miest nové námestie (Ring, theatrum), vzniká hneď od začiatku silnejšia sociálna diferenciacia už aj medzi starým pôvodným obyvateľstvom a medzi novoprišliými nemeckými hosťami. Staré slovenské obyvateľstvo sa zaoberalo zväčša roľníctvom, prípadne keď išlo o trhové miesta čiastočne už aj remeslami a obchodom, kým novoprišlé nemecké obyvateľstvo sa začalo zaoberať v týchto vznikajúcich mestách predovšetkým obchodom a remeslami, respektíve v banských mestách prevažne baníctvom. Tieto staré slovenské dediny obyčajne skoro splynuli s čiastkami, ktoré vybudovali novopriší nemeckí hostia, a pri obohnaní mesta múrami sa dostali často aj tieto staré dediny do priestoru obohnaného múrami, ako sa to konkrétne stalo už v priebehu 13. stor. v Košiciach a v Trnave. V Košiciach si dokonca pôvodná slovenská dedina uchovala ďalej svoju pôvodnú zvláštnosť aj v svojom pomenovaní, a to ako Slovenská ulica (platea Sclavorum, Windische Gasse).

Z novoprišlých nemeckých hostí, ktorí sa usadili v starých kultúrnych oblastiach, zaoberala sa väčšina remeslami a obchodom a kde to bolo možné aj tranzitným obchodom a tak čoskoro vznikol bohatý patriciát, ktorý strhol na seba vedenia v mestách a začal postupne vytlačať z vedenia miest nielen remeselníctvo, ale aj pôvodné slovenské obyvateľstvo vôbec, ktoré sa v značnej miere zaoberalo roľníctvom. O tomto sa dozvedáme z prameňov mesta Žiliny. Poukázali sme už na to, že v 13. stor. bola už na území Žiliny dôležitá slovenská dedina, kde bol už aj kostol, a že niekedy na začiatku 14. stor. prišli do Žiliny Nemci, zväčša z Tešína. Zástupcovia žilinských Slovákov vypovedali roku 1381 pred kráľom Ludovítom I., zdržujúcim sa v tých časoch v Žiline, že podľa starodávnej obyčaje boli pôvodne v meste Žiline vždy jednakým počtom volení a ustanovovaní prisažní spomedzi Slovákov a Nemcov, ale že v tých časoch (totiž už roku 1381) žilinskí Nemci nechceli už pripustiť Slovákov za prisažných, teda do mestskej rady. Žilina získala mestské práva niekedy v rokoch 1310—1312 a z uvedeného je jasné, že Nemci sa spočiatku po vzniku mesta delili o moc v Žiline s pôvodným slovenským obyvateľstvom, ale keď sa postupne vyvinul v meste bohatý nemecký patriciát, ktorý zbohatol najmä od roku 1364, keď už bola otvorená diaľková cesta z Košíc cez Žilinu do Sliezska a keď sa teda žilinskí obchodníci chytili vo zvýšenej miere aj tranzitného obchodu, Slovákov úplne vytlačili z vedenia mesta. Slováci v Žiline zaoberajúci sa prevažne poľnohospodárstvom zostávali aj po príchode Nemcov čiastočne pri poľnohospodárstve, ale postupne prenikali v mestskom živote aj ako remeselníci, kým Nemci tvorili predovšetkým obchodnícku triedu a v rukách držali aj dôležitejšie remeslá. Kráľ Ludovít I. na túto sťažnosť žilinských Slovákov vydal roku 1381 privilegium, podľa ktorého mali byť volení a ustanovovaní za prisažných v Žiline v jednakom počte Slováci ako Nemci. Teda 6 prisažných malo byť Slovákov (*Sclavi*) a 6 prisažných Nemcov (*Theutonici*).¹²⁵ Podľa tejto privilegialnej listiny Ludovíta I. sa zdá navonok, ako by

¹²⁵ Chaloupecký V., *Privilegium pro Slavis*, Bratislava X, 1936, 354.

tu išlo len o národnostné boje medzi Slovákmi a Nemcami, ale v skutočnosti tu ide v podstate o boj sociálny, o triedny boj medzi nemeckým patriciátom a medzi drobnejším slovenským remeselníctvom a s ním spojenou mestskou chudobou (roľníctvom).

Treba si totiž uvedomiť, že 14. stor. je storočím krízy feudalizmu a že vtedy vznikajú triedne boje v mnohých mestách rôznych krajín Európy. V týchto mestách, či už ide o mestá flanderské, talianske, byzantské a nemecké, bojuje remeselníctvo za pomoci mestskej chudoby proti výlučnej vláde patricijov v meste, remeselníctvo teda bojuje o svoju účasť vo vedení týchto miest. Tam, kde bolo obyvateľstvo jednotnej reči, ako to bolo v mestách flanderských, talianskych, byzantských a nemeckých (v Nemecku), tam sa tento boj prejavuje jasne ako boj triedny, ako boj remeselníctva za pomoci mestskej chudoby proti patriciátu. No v tých územiach strednej a východnej Európy, kde obyvateľstvo miest po národnostnej stránke nebolo jednotné a kde patriciát v mestách tvorili Nemci a kde remeselníctvo a mestskú chudobu tvorili zasa zväčša nenemci (Slováci, Česi, Maďari a pod.), tam tento boj v 14. a 15. stor., hoci ide v podstate tiež o boj dvoch sociálnych vrstiev, nadobúda ráz národnostného boja, národnostných treníc, ako sa to vyjadruje aj v súčasných listinách, a to aj v uvedenej listine vydannej pre Žilinčanov.

Tento žilinský prípad je významný z celoeurópskeho stanoviska už aj tým, že je to najstarší bezpečný prípad, keď si pôvodný domorodý živel na území zasiahnutom nemeckou kolonizáciou vymohol od kráľa paritu zastúpenia v mestskej rade popri nemeckých hosťoch. V Českých zemiach Václav IV. iba roku 1413 vydáva listinu, na základe ktorej sa v Starom Meste Pražskom má voliť polovica Čechov a polovica Nemcov za prísažných.¹²⁶ Listina týkajúca sa Berouna v Čechách, podľa ktorej už za Karola IV. mala byť v Beroune do mestskej rady volená polovica prísažných (konšelov) Čechov (vydavateľ ju kladie k 6. augustu 1356), nie je celkom bezpečná, lebo nie je datovaná a zachovala sa iba vo formulári svidnítkom, ktorý vznikol v prvej polovici 15. stor. a v ktorom hlavná čiastka látky pochádza z doby Žigmundovej. Chaloupecký sa preto domnieva, že je možné, že pochádza z doby neskoršej.¹²⁷ V samom Uhorsku Maďari získali právo voliť polovicu prísažných najskôr v Budíne, a to v prvej polovici 15. stor., pravdepodobne roku 1438.¹²⁸ V Kluži bola už roku 1372 silná vrstva maďarského obyvateľstva,¹²⁹ ale až roku 1458 došlo k „dohode“ medzi Sismi a Maďarmi, ktorou sa zaisťovala Maďarom polovica miest v mestskej rade.¹³⁰ Tento ústupok urobili klužskí Sasi bezpochyby pod vplyvom nastúpenia Mateja Korvína na uhorský trón, keďže on sa narodil v Kluži. No v ďalšom období robili klužskí Sasi prekážky vo veci tohto parit-

¹²⁶ Čelakovský J., *Privilegia měst pražských*, 208—212.

¹²⁷ Bratislava X, 1936, 349.

¹²⁸ Andreas Michnay und Paul Lichner, *Ofner Stadtrecht*, Pressburg 1845, 255 (pozn. 1.).

¹²⁹ Grete Lang, *Nationalitätenkämpfe in Klausenburg im ausgehenden Mittelalter*, München 1941, 7.

¹³⁰ Tamže, 9.

ného zastúpenia a kráľ Matej musí ďalej roku 1486¹³¹ a roku 1488 zasiahnuť v prospech klužských Maďarov, upozorňujúc Klužanov na právo platiace v Budíne.¹³²

Slováci sa v niektorých ďalších mestách na západnom Slovensku dostali už v dobe predhusitskej do vedenia miest, ako to bolo bezpochyby v Trenčíne a v Novom Meste nad Váhom, ale nemáme nijaké doklady o tom, či to išlo s bojami alebo bez bojov a či teda iba v dôsledku postupného oslabenia nemeckého živlu v dotýčajúcich mestách. Roku 1412 vystupujú pred kráľom Žigmundom v mene trenčianskych mešťanov Jakub Šefradi (*Seffradi*) a Jakub Kocúr (*Coczur*). Kocúr bol iste Slovák a meno Šefradi je neistého pôvodu.¹³³ Z tohto je evidentné, že aj v Trenčíne mali Slováci zastúpenie vo vedení mesta už v časoch predhusitských, ale pravdepodobne bolo to tak aj v niektorých ďalších mestách. Pre Nové Mesto nad Váhom nemáme vlastne nijakého konkrétneho dokladu, že by tam boli bývali Nemci. Keď sa z tridsiatych rokov 15. stor. dozvedáme o členoch mestskej rady, majú nenemecké mená (prevažne typicky slovenské mená). Podobne nemáme ani doklady o Nemcoch v Topoľčanoch. Je teda problematické, či hostia v Novom Meste nad Váhom a v Topoľčanoch v 13. a 14. stor. boli vôbec Nemcami, keďže sme si uviedli doklady, že hostami boli aj nenemci.

No tento slovakizačný proces na Považí a v susednom Pomoraví (Skalica) a v Ponitří bol v značnej miere urýchlenný nastúpením husitského revolučného hnutia. Od dvadsiatych rokov 15. stor. husitské vojská robili výpravy na Slovensko a v tridsiatych rokoch 15. stor. si husiti ponechali aj niektoré trvalé posádky na Slovensku, ako o nich vieme z Trnavy, Topoľčian, Skalice, Holíča a z hradu Likavy. Tieto posádky zvlášť silne pôsobili na svoje okolie a pomáhali sociálne utlačeným slovenským masám v mestách na Slovensku do vedenia miest, ktoré takto postupne Slováci v dôsledku svojej početnej sily už v 15. stor. úplne ovládli. Český kronikár v kronike o Jánovi Žižkovi, pochádzajúcej z druhej polovice 15. stor., opisuje takto búrlivé udalosti v Prahe roku 1419: „A tehdy jsú se v Praze velmi na kněží a na mnichy i na Němce rozlítili a hnali jsú jě ven a druží jsú sami ven utekli. Neb jsú v ta doby obecně Němci na raddě byli i na úřadiech.“¹³⁴ Tieto tendencie voči nemeckému patriciátu sa prejavili aj v mestách na Slovensku. Máme konkrétne doklady o tom, že z Trnavy za vlády husitskej posádky pod vedením Blažka z Borotína odišlo mnoho Nemcov (alebo boli vyhnaní), najmä do Zadunajska.¹³⁵ No pravdepodobne v týchto časoch museli odísť aj Nemci z mnohých iných miest na západnom a severnom Slovensku, lebo len takto si vieme vysvetliť tú skutočnosť, že po odchode husitských výprav a posádok nielenže v mnohých mestách

¹³¹ Tamže, 9.

¹³² Míchnay, Lichner, l. c., 254—257.

¹³³ Arch. m. Trenčína, Cista 1, fasc. 4, No 5.

¹³⁴ Fr. Kavka, *Husitské revoluční tradice*, Praha 1953, 290.

¹³⁵ Varsik Br., *Husiti a reformácia na Slovensku do žilinskej synody*, Bratislava 1932, 38; Tóth-Szabó Pál, *A csehhuszita mozgalmak és uralom története Magyarországon*, Budapest 1917, 128—129, 366—367, 370.

na západnom a severnom Slovensku nevládne už nemecký patriciát, ale často nemá už ani zastúpenia vo vedení miest, ba v niektorých mestách niet už ani stopy po Nemcoch.

V Žiline po husitských vpádoch Nemci nielenže nie sú zastúpení vo vedení mesta, ale nenachádzame ich už ani medzi obyvateľmi mesta.¹³⁶ V Trenčíne bol ešte roku 1421 richtárom Nykus Lang,¹³⁷ ale roku 1434 vystupuje už pred kráľom v mene trenčianskych mešťanov Ján Potešík (*Podezssik*),¹³⁸ roku 1436 Juraj Adlič (*Adlicz*) a Peter Milko (*Mylko*)¹³⁹ a roku 1437 Juraj Hodna, richtár, Ján Potešík (*Pothessyk*), Juraj Anglič (*Anglycz*) a Peter notár.¹⁴⁰ Z tohto je zrejmé, že po husitských vpádoch mali už Trenčín úplne v rukách Slováci. Podobne v Novom Meste nad Váhom roku 1436 medzi členmi mestskej rady už nenachádzame nemecké mená a sú tam zväčša typicky slovenské mená.¹⁴¹ Vedenie Skalice bolo ešte v rokoch 1381 a 1382 v rukách Nemcov, ako na to poukazujú mená prísazných z týchto rokov,¹⁴² ale Skalica sa v 15. stor. poslovenčuje. Podobne aj v Nemeckej Lupči boli ešte na rozhraní 14. a 15. stor. najstaršie štyri zápisy zapísané do mestskej knihy po nemecky (druhý zápis je datovaný k roku 1401), ale v druhej polovici 15. stor. vystupuje už Nemecká Lupča ako prevažne slovenské mesto a od začiatku 16. stor. vedú sa zápisy v mestskej knihe skoro výhradne po slovensky (česky) a len zriedkakedy sa vyskytujú zápisy latinské.¹⁴³ Roku 1471 je medzi členmi mestskej rady už iba jedno meno prísazného nemecké (*Jochman*), ale zväčša sú tam typicky slovenské mená.¹⁴⁴ Ružomberok sa v 15. stor. tiež stáva slovenským mestom a aj Hlohovec sa v 15. stor. poslovenčuje. Aj Topoľčany vystupujú v prvej polovici 16. stor. ako slovenské mesto. Dokonca aj v Trnave, kde boli Nemci hospodársky najsilnejší, dochádza v druhej polovici 15. stor. k bojom medzi slovenskými remeselníkmi a nemeckým patriciátom, ktoré vyvrchoľujú v osemdesiatych rokoch 15. stor. a do ktorých musí zasiahnuť aj kráľ Matej.¹⁴⁵ V týchto časoch sú už Slováci zastúpení v mestskej rade.

Na strednom Slovensku, najmä v banských mestách, bolo silnejšie nemecké osídlenie a tu silnejšie vzdorujú Nemci v 15. stor. uplatňovaniu sa slovenského živlu. Ako si tu počínali Nemci voči nenemcom, vidieť najlepšie z prípadu Stanislava Vilhelmoviča, obchodníka slovenského pôvodu, ktorý za vlády Jána Jiskru z Brandýsa na strednom Slovensku kúpil si asi roku 1441 dom na námestí v Kremnici a stal sa kremnickým mešťanom. Obchodoval dopravovaním dreva po Hrone až do Ostrihomu a Budína, ba obchodoval aj súknom a mečou a pre jeho obchodné úspechy sa ho nemeckí mešťania ako človeka

¹³⁶ V. Chaloúpecký, *Knihá žilinská*, Bratislava 1934, 100n.

¹³⁷ Arch. m. Trenčína, Cista 1, fasc. 4, No 4.

¹³⁸ Arch. m. Trenčína, Cista 1, fasc. 4, No 16.

¹³⁹ Arch. m. Trenčína, Cista 1, fasc. 4, No 19, 21.

¹⁴⁰ Arch. m. Trenčína, Cista 1, fasc. 4, No 23.

¹⁴¹ Reviczky Bertalan, *Vág-ujhelyi prépostság története*, Trencsén 1897, 189.

¹⁴² Fejér, CD. IX, 5, 551; Fejér, CD IX, 5, 574.

¹⁴³ Arch. m. Nemeckej Lupče. Dnes uložený v Lipt. múzeu v Ružomberku.

¹⁴⁴ Magyar gazdaságtörténelmi szemle IX, 1902, 30.

¹⁴⁵ Varsik Br., *Slovenské listy a listiny z XV. a XVI. stor. I*, Bratislava 1956, 37—38.

slovenského pôvodu (*Slavus*) snažili vytlačiť z Kremnice. Kým Ján Jiskra z Brandýsa mal nad Kremnicou bezprostrednejší vplyv, nedovolili si proti nemu otvorenejšie vystúpiť, ale urobili tak roku 1453 po korunovácií Ladislava na kráľa uhorského. Kráľ Ladislav však nakoniec sám vzal Stanislava Vilhelmoviča pod ochranu. Jeho postavenie sa zlepšilo až vtedy, keď si vzal za manželku vdovu po bansko-bystrickom nemeckom mešťanovi Egidiovi Jungovi.¹⁴⁶ Kremničania však ešte aj začiatkom 16. stor. znemožňovali nenemcom (či už Slovákom, Čechom alebo Maďarom) kúpu domov v Kremnici, ako o tom dosvedčuje mandát Ľudovíta II. z roku 1518 mestskej rade v Kremnici.¹⁴⁷ Podobne aj na východnom Slovensku si nemecký patriciát ešte v stredoveku udržuje moc vo vedení miest.

¹⁴⁶ Krizskó Pál, *Egy kőrmöczbányai nagykereskedő a XV. században. Magyar gazdaságtörténelmi szemle V*, 1898, 193—203.

¹⁴⁷ Varsik Br., *Husíti a réformácia na Slov.*, 110—111; Botka Tivadar, *Barsvármegye monografiája I, Barsvármegye oklevéltár*. Aranyos Maróth 1884, 121.